

SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİYLE YALNIZ ANNELİK DENEYİMLERİ*

EXPERIENCES OF LONE MOTHERING FROM SOCIAL WORK PERSPECTIVE

Zülal ŞAHİN¹, Kasım KARATAŞ²

Öz

Ataerkinin güçlü olduğu toplumlarda çocuk bakım ve sorumluluğu ebeveynler arasında eşitsiz dağılmaktadır. Evlilik sözleşmesi içerisinde öne çıkan, yüceltilen annelik kurgusu boşanma sonrasında babalığı da içine alarak genişlemektedir. Anneliğin içgüdüsel, biyolojik ve evrensel olduğuna dair yaygın kanaat çocuk bakım ve sorumluluğunda anneliği yalnızlaştırmaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmet uygulamalarında annelik deneyimleri eleştirel bir perspektifle değerlendirilmelidir. Annelik deneyimini konu alan bu araştırma, yalnız annelikte gereksinim duyulan sosyal hizmet uygulamalarının geliştirilmesi için önemlidir. Bu çalışmada, kadınların yalnız anneliği nasıl deneyimlediğini, yalnız annelik pratiklerinin ne tür deneyimlerle inşa edildiğini keşfetmek amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji desenine göre tasarlanan araştırmada, amaçlı örnekleme ile özneler ulaşılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak 18 katılımcı ile saha çalışması tamamlanmıştır. Araştırma verileri, MAXQDA 2022 programında tematik olarak kodlanmış ve içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, annelik pozisyonu, yalnız annelikte sosyal ve ekonomik ilişkilerde sınırlılıklar getirmektedir. Yalnız annelik, kadınlar için özgürleşme ve güçlenme anlamına gelirken, başka bir yönüyle egemen annelik ideolojisi ile mücadele etmeleri anlamına gelmektedir. Kadınların ekonomik, sosyal ve ruhsal gereksinimleri bütüncül bir şekilde değerlendirildiğinde, feminist sosyal hizmet uygulamalarının geliştirilmesine gereksinim olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Annelik, Tek Ebeveyn Anne, Yalnız Annelik, Sosyal Hizmet, Feminist Sosyal Hizmet.*

Abstract

In societies where patriarchy is strong, child care and responsibility are distributed unequally between parents. The glorified fiction of motherhood, which comes to the fore within the marriage contract, expands to include fatherhood after divorce. The widespread belief that motherhood is instinctive, biological and universal isolates mothering in child care and responsibility. In this context, mothering experiences should be critically evaluated in social work practices. This research on the experience of mothering is important for the development of social work practices needed in lone mothering. This study aims to explore how women experience lone mothering and what kind of experiences construct lone mothering practices. In the study, which was designed according to the phenomenology design, one of the qualitative research methods, the subjects were reached through purposive sampling. Fieldwork was completed with 18 participants using a semi-structured interview form. The research data were coded thematically in MAXQDA 2022 program and analyzed by content analysis method. According to the results of the research, the position of mothering imposes limitations on social and economic relations in lone mothering. While lone mothering means emancipation and empowerment for women, it also means struggling against the dominant ideology of motherhood. When women's economic, social and psychological needs are evaluated in a holistic manner, it is seen that there is a need to develop feminist social work practices.

Keywords: *Mothering, Single Parent Mother, Lone Mothering, Social Work, Feminist Social Work.*

1. Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi,
sahinzsahin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6316-5089>
2. Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi,
kasim0607@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4817-9981>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Appliation Date
19.08.2024

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
10.05.2025

DOI
10.20875/makusobed.1535578

*Bu çalışma Prof. Dr. Kasım KARATAŞ danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan “Feminist Sosyal Hizmet Perspektifiyle Yalnız Annelik Deneyimleri” başlıklı doktora araştırmasının saha çalışma verileri kullanılarak yapılmıştır.

Bu Makaleye Atıfta Bulunmak İçin:

Şahin, Z. ve Karataş, K. (2025). Sosyal hizmet perspektifiyle yalnız annelik deneyimleri. *MAKU SOBED*, (41), 20-44.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.1535578>

EXTENDED SUMMARY

The ideology of motherhood sanctifies women's roles as mothers. According to this ideology, women are primarily responsible for child care (Chodorow, 1979; Rich, 1995; Ruddick, 1995). One manifestation of this belief is that, following divorce, mothers typically assume primary caregiving responsibilities for their children—a widespread phenomenon globally. This study explores the dominant conception of motherhood through the experiences of lone mothers. In social work practice, lone mothering is encountered in various contexts, including shelters, social assistance services, and the child protection system. Understanding and articulating the experiences of lone mothers is therefore critical for enhancing social work interventions.

This study employed a qualitative research methodology to explore the lived experiences of lone mothers. Adopting a feminist social work perspective, the research aimed to examine how women construct their mothering practices. Data were collected through semi-structured interviews. Participants were selected using purposive sampling. A total of 18 women from lower socioeconomic backgrounds, all with children under the age of 18 and varying levels of education, participated in the study. Ethical approval for the research was granted by the Hacettepe University Ethics Commission on September 22, 2020. Participants were contacted through neighborhood head, and informed consent was obtained prior to fieldwork. Interviews were audio-recorded with participants' consent. In line with feminist methodology, equal and trusting relationship was maintained with participants throughout the research process.

Fieldwork concluded once data saturation was achieved and the research questions were sufficiently addressed. Data analysis was conducted using MAXQDA 2022 software. The coding process included in-vivo codes, theoretical concepts, and statements that best represented the phenomena (Kümbetoğlu, 2015). Content analysis was employed to extract themes and uncover underlying meanings (Creswell, 2013; Patton, 2014).

The research findings are discussed under four main themes: From the Ideal Mother to Living the Mother of Dreams, Mothering as Another Way of Building a Home, The Economics of Lone Mothering, and Informal and Formal Social Environments. The results indicate that women are significantly influenced by the dominant ideology of motherhood. Participants navigated and redefined their maternal roles through experimentation, mistakes, and resilience. Their efforts to manage the father-child relationship illustrate how mothering is transformed into a broader and more encompassing form of parenthood.

Patriarchal values embedded in both private and public spheres impact lone mothers across different social classes. For low-income women in particular, mothering serves as a protective identity against societal prejudice and threats. However, this identity simultaneously imposes constraints in the public sphere, especially in socio-economic relations. While lone mothering can offer opportunities to resist dominant socio-cultural norms, the experiences of these women are shaped by larger social, economic, and political structures.

The study suggests that low-income lone mothers face significant economic hardship and social isolation due to structural inadequacies. It is essential to evaluate how effectively social policies address the realities of lone mothering. The findings highlight the need for co-parenting strategies and mechanisms to monitor and enhance the effectiveness of existing legal frameworks. Furthermore, policies that better coordinate employment conditions and caregiving responsibilities are urgently needed.

To support lone mothers, access to stable employment and publicly funded care services must be expanded. When women's economic, social, and psychological needs are considered holistically, the need for feminist social work practices becomes increasingly evident.

In conclusion, lone mothering emerges as a cyclical process of empowerment, marked by the emotional burden of maternal responsibility. Women draw strength from the challenges of motherhood, manage its complexities, consider its long-term rewards, and continually negotiate.

1. GİRİŞ

20. yüzyıl ulus devletlerin, toplumların ve ailelerin hızlı değişimlerinin izlendiği bir çağdır. Bu değişim sürecinde yeni gündemler ortaya çıkmıştır. Tek ebeveynlik olgusu bu gündemlerden birisidir. Tek ebeveynliğin 20. yüzyılın son çeyreğinde ulus devletlerin ve toplumun dikkatini çeker bir orana ulaşmasıyla tek ebeveynliği konu edinen akademik çalışmalar artmış ve tek ebeveynlik sosyal politikaların konusu haline gelmiştir. Ölüm, boşanma, evlat edinme, evlilik dışı çocuk sahibi olma gibi süreçler sonucunda tek ebeveynlikten söz edilmektedir. Tek ebeveynliğin artışı karşısında kamuoyunda meydana gelen teyakkuz halinin nedeni, özellikle boşanma oranlarının artması ve norm çekirdek ailede yaşanan değişimlerdir. Bir yanıyla toplumsal bir değişim söz konusudur. Bunun yanı sıra yoksulluk oranlarının artması ve yoksul gruplar içerisinde kadınların, tek ebeveyn annelerin önemli bir oranı oluşturması da tek ebeveynlik olgusuna dikkatleri çekmiştir. Bu bağlamda sosyal kurumların tek ebeveynlere yönelik sosyal koruma modelleri daha önemli hale gelmiştir.

Sosyal hizmet disiplini ve mesleği için tek ebeveyn annelerle çalışmak iki temel açıdan önemlidir. Bunlardan ilki sosyal hizmet disiplin ve mesleğinin hem hedef sisteminde hem de sosyal hizmet uzmanları arasında kadın popülasyonun ağırlıkta olmasıdır. Bir diğeri ise sosyal hizmetin eşitsizliklerle mücadele etmesi ve kadınların güçlenmelerinde benimsedikleri savunuculuk rolüdür. Bu iki temel dayanak bu araştırmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu konuyla ilgili literatürde tek ebeveyn aile, tek ebeveyn anne kavramların öne çıktığı görülmektedir. Ancak bu çalışmada toplumsal cinsiyet ve toplum yapısı bağlamında annelik sorunsallaştırıldığı için yalnız anne ve yalnız annelik kavramları kullanılmaktadır.

Yalnız annelikte, anneliğin nasıl içselleştirildiği ve babalığın nasıl daha fazla daraldığı takip edilebilmektedir. Boşanma sonrası iki ebeveyne sahip çoğu çocuk, annesi ile yaşamaya devam etmektedir. Bunun en önemli sebebi anneliğin biyolojik, evrensel ve değişmez bir kimlik olarak inşa edilmesidir (Chodorow, 1979; Glenn, 1994). Farklı toplumlarda kadınların, erkeklerin ve çocukların toplumsallaşmasını organize etmeye dair tanımlar, değerler ve idealler vardır. Tüm bunlar zaman ve kültüre göre değişkenlik göstermektedir. Ancak söz konusu bu farklılıklar içerisinde yaş ve cinsiyete dayalı eşitsizlikler benzer şekilde sürmektedir (Gittins, 1993, s. 42). Toplumsal cinsiyet rolleri bu eşitsiz ilişki dinamiğinde inşa edilmektedir. Sosyal bir rol olarak annelik, bu eşitsiz güç dinamiğinde gerilimli bir alanda kurulmaktadır. Annelik, çocuğu dünyaya getiren ve çocukların temel ihtiyaçlarını en iyi şekilde yerine getiren kadınların sosyal rolünü açıklamaktadır. Anneliğin kutsallaştırılması ve idealize edilmesiyle doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü birbirine eşlik eder hale gelmektedir (Sutherland, 2010, s. 545). Örneğin anneler yaşam kaynağı, fedakar, bağışlayıcı ve özverili olarak romantize edilirken; yoğun, yıkıcı ve boğucu olarak da şeytanlaştırılmaktadır. Anneler bir yandan çocuklarını yetiştirmek için mutlak bir güce sahiptirler, diğer yandan doğanın, iç güdünün ve toplumsal güçlerin sınırlarına bağlı olarak güçsüz görülmektedirler (Smart, 1992, s. 46; Glenn, 1994, s. 11). Bu gerilimli rolde, kadınlar doğalarına sadakatsizlik yapmama uğruna ideal annenin peşine düşmektedir. Anneliğin sorgulanamaz bir ideale dönüşmesi, başka bir ifadeyle kadınların anne olmayı dilediği ve anne olacağı algısı bu rolün içselleştirilmesini sağlamaktadır (Badinter, 2017; Sever, 2015). Evlilik sözleşmesi içerisinde ebeveynliğin eşitsiz sorumluluk dağılımı anneliği öne çıkarırken babalık, anneliği tamamlayıcı ya da anneliğe yardımcı bir pozisyona yerleştirilmektedir. Bu nedenle çoğu kadın boşanma sürecinde kişisel haklarından vazgeçerek çocuklarının velayetini almak için çaba göstermektedir (Kelebek Küçükarslan ve Atasü Topçuoğlu, 2024). Çünkü annelikten vazgeçmek bir seçenek olmaktan çıkmaktadır.

Yalnız annelik evlilik sürecinde üstlenilen ve yeni eklenen sorumluluklarla birlikte deneyimlenmektedir. Cinsiyete dayalı iş bölümü yalnız annelikte de kadınların hane sorumluluklarını yerine getirmelerinde güçlükler yaratmaktadır. Kadınlar, var olan ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerle birlikte boşanmanın ve yalnız anneliğin getirdiği zorluklara baş etmek durumundadır (McLanahan ve Booth, 1989; Kavas ve Gündüz Hoşgör, 2013; Van Lancker, Ghysels ve Cantillon, 2015; Rudowicz, 2001). Bu bağlamda formel ve enformel sosyal destek mekanizmalarının yalnız anneleri desteklemesi oldukça önemlidir. Sosyal hizmet uygulamalarında yalnız annelerin kişisel, sosyo-kültürel ve yapısal güç kaynaklarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Yalnız anneler ele alındığında sosyal hizmetin sosyal politikayı etkileme ve yön verme adına zayıf kaldığı eleştirisi yapılabilir. Ataerki toplum yapısında kadının kimliğini annelik ile bir tutan, bir ideoloji çerçevesinde anneliği ele alan bu araştırmanın sorunu; yalnız annelerin yaşamlarını nasıl inşa ettiği, kadınların yalnız annelikle nasıl müzakere ettiği ve seçeneklerin geliştirilmesinde neye gereksinim duyduğuna dair feminist sosyal hizmet uygulama ihtiyacıdır. Bu kapsamda boşanma sonrası çocuğun velayetini üstlenen kadınlarla annelik deneyimlerini konuşmak, yalnız anneliği nasıl anlamlandırdıklarını anlamak ve açıklamak,

bu deneyimleri merkeze alarak kadınların güçlenmelerine ve özgürleşmelerine destek olacak feminist sosyal hizmet uygulama önerileri geliştirmek amaçlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kadınların sosyokültürel rolleri, aile kurumunun devamlılığını sağlamak ve aile üyelerinin bakımlarıyla ilgilenmek üzerine kurulmaktadır. Aile kurumunun işleyişi doğal argümanlarla açıklandığında kadınların aile ve ev içi sorumlulukları görünmez bir niteliğe dönüşmektedir (Mies, Bennholdt-Thomsen ve Von Werlhof, 2018). Aile kurumu sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik ve politik unsurlarla değerlendirildiğinde, kadınların aile içindeki sorumlulukları kapsamlı şekilde ele alınabilir. Yaşamın olağan akışı içinde aileye destek etkinliklerinin “koordinatorü” olarak kadınlar öne çıkmaktadır (Kandiyoti, 2015). Bu bağlamda kadının toplumsal sorumlulukları, aile yerine çoğunlukla hane kavramı içinde açıklanması tercih edilmektedir. Bu etkinliklerin büyük bir bölümü annelikle ilgilidir ve heteronormatif toplumsal yapıya ilişkin rollere aittir. Bu toplumsal yapıda kadınlar, bebek sahibi olunca anne gibi düşünmekten, annelik duygusundan ve anne gibi davranmaktan çıkamamaktadır. Bu duruma annelik mitinin anneliğin biyolojik, içgüdüsel ve evrensel yaşandığı düşüncesi dayanaklık etmektedir (Miller, 2010).

Toplumsal yapının yeniden kurgulanmasında, anneliğe başat bir rol yüklenmektedir. Bir ideoloji olarak anneliğin öne çıkan işlevi, anneliğin koşulsuz kabulünü sağlamak ve anneliğin “standardını” belirleyerek iyi anneliği tanımlamaktır (Arendell, 2000, s. 1193). Feminist alanyazında annelik çalışmalarında öncü olan Chodorow (1979, s. 11) annelik üzerine yaptığı çalışmada, annelerin neden kadınlar olduğu üzerine bir çözümleme yapmaktadır. Chodorow çalışmada anneliği, bebekle ilgili belirli sorumlulukların yerine getirildiği, cinsiyete dayalı iş bölümünün ilk örneği olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte egemen annelik anlayışını ve annelik deneyimini birbirinden ayıran bir başka çalışma Rich’in (1995) çalışmasıdır. Rich (1995, s. 13), anneliğin birbiri üzerine binen ve iç içe geçen iki anlamı olduğunu öne sürmektedir. Bunlardan birisi egemen annelik ideolojisine dayanaklık eden annelik kurumudur (motherhood). Annelik kurumu, kadınların doğurganlıkları ile çocuklar arasında olan potansiyel ilişkiyi tanımlamaktadır. Bu ilişkide, otantik anlamda babalık görülmemekle birlikte, kadınların yaşamlarını etkileyen annelik sınırları, özel ve kamusal alana yayılarak tehlikeli bir bölünme yaratmaktadır. Annelik sınırlarının genişlemesinin en önemli sonuçlarından birisi ise kadınların kendi bedenlerinden uzaklaşmalarıdır. Bir başka ifadeyle kendi arzu, istek ve tercihlerine yabancılaşmalarıdır. Annelik deneyimi (mothering) ise tüm dünyada çocuklarıyla ilgilenen kadınların annelik deneyimlerinin farklılıklarını ve kişiselliğini açıklamaktadır. Bu çalışmalarda, annelik deneyiminin pratiklerle inşa edildiği, bir kimlik ya da sabit bir biyolojik kategoriden, hukuki ilişkiden farklı olarak anneliğin bir iş olduğu öne sürülmektedir (Ruddick, 1995, s. xiv). Kadınlar düşünme, duygu ve yargılama bileşenlerini barındıran bir işi paylaşmaktadır. Annelik koruma, büyüme ve sosyal kabul edilebilirliği koordine eden ve bu üç ana talebi yerine getiren sorumlulukları içermektedir (Oberman ve Josselson, 1996; Ruddick, 1995).

Feminist çalışmalarda annelik deneyiminde cinsiyet temelli bir vurgudan uzak durulmaktadır. Anneliğin kadınların doğurgan bedenlere sahip olmasından daha fazla anlamı olduğu üzerine bir tartışma takip edilmektedir. Çocuğa bakım veren kişinin pratikleri üzerinde durularak, anneliğin, cinsiyet temelli kategorik bir rol olarak, yeniden üretilmesi eleştirilmektedir (Ruddick, 1995). Tüm dünyada cinsiyet rollerinin geçirdiği önemli değişimlere karşın kadınların çocuk bakımında baskın olarak birincil düzeyde sorumlu olmaları devam etmektedir. Bu nedenle boşanma sonrası velayeti üstlenen ebeveynler çoğunlukla annelerdir. TÜİK istatistikleri incelendiğinde dünya ülkelerine paralel olarak Türkiye’de tek ebeveyn aile oranı 2023 itibarıyla 10,6’dır. TÜİK 2014 yılından itibaren tek ebeveyn aile oranlarını, anne ve çocuklardan (yüzde 8,2), baba ve çocuklardan (yüzde 2,4) oluşan çekirdek aile olarak kayıt altına almaktadır. Bu iki ayrı veriye bakıldığında çocukların bakım ve sorumluluğunu büyük oranda annelerin üstlendiği görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Bu durum annelik rolünün, kadınların yaşamında konumlanışı ve kadınların annelikle müzakeresini anlamak için önemlidir. Boşanma sonrası annelik deneyimi ataerkil tutumlarla baş etme, istihdamda yer bulma, ev içi sorumlulukları takip etme, sosyal çevre ile ilişkileri yeniden tanımlama, çocuk bakımı ve sorumluluğu, eski koca ve çevresi ile ilişkileri yeniden tanımlama, sosyal destek mekanizmaları ile ilişkiler ve kişisel planlamalar gibi iç içe geçmiş bir yaşam rutinini içermektedir. Bu rutinin içerisinde genellikle sabit kalan çocuklara dair sorumluluklardır, diğer pek çok işleyiş çocuğa göre koordine edilmektedir.

Boşanma sonrasında kadınlar çocuk bakım ve sorumluluğunda daha fazla yalnızlaşmaktadır. Evlilik ilişkisi içinde bir ebeveyn çocukların sorumluluklarının çoğunu üstlenirken diğer eş evin geçimini daha çok üstlenmektedir. Bu nitelikteki çekirdek ailelerde de çocuğa bakan ebeveynler (sıklıkla anneler) benzer bir

yalnızlık deneyimi içerisinde. (Sands ve Nuccio, 1989, s. 28). Bu durum yalnız annelikte başka bir zorluğu beraberinde getirmektedir. Boşanmayla birlikte artan bakım sorumluluğunu hanenin geçimiyle birlikte yürütmek zorundadırlar. Türkiye’de yapılan pek çok çalışmada tek ebeveyn olduktan sonra gelir seviyesinin düştüğü, yalnız annelikte geçim sorunları yaşandığı bulgulanmıştır (Coşkun, 2022; Alpar vd., 2023; Yüksel Güngör ve Özyayın, 2023). Yalnız annelerin bakım ve geçim arasında yaşadığı gerginlik yoksullaşmalarında önemli bir etken olmakla birlikte düzenli nafaka alma durumu, kamusal bakım desteği, sosyal yardımların kapsayıcılığı ve miktarları, enformel sosyal destek sistemlerle ilişkiler gibi çeşitli unsurlar da kadınların deneyimlerinde belirleyicidir. Tek ebeveyn ailelere yönelik sosyal politikalar değerlendirildiğinde çocuk bakımının ve istihdamın dengeli bir şekilde takip etmenin güç olduğu ve özellikle yetersiz gelire sahip kadınlar için yoksulluk riskinin söz konusu olduğu görülmektedir (Gornick, 2018, s. 437; Özar ve Yakut Çakar, 2012, s. 304). Özkan’ın (2024) çalışmasında toplumsal cinsiyet bağlamında ebeveynlik izinleri farklı ülke örnekleriyle değerlendirilmektedir. Bu çalışmada tek ebeveyn ailelerin ebeveynlik izinlerinde nasıl bir fark yarattığına bakıldığında, Türkiye’nin de içinde olduğu Almanya ve Portekiz gibi refah ülkelerinde ücretli ve güvenceli ebeveynlik izin sürelerinin genellikle kısıtlı olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Türkiye’de kayıtlı istihdamda olan annelere, bu desteklerin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu kısıtlılık içerisinde yalnız anneler, güvencesiz işlere başvurmak durumunda kalmaktadır (McKenzie ve McKay, 2018; Toksöz, 2012; Erdut, 2005). İşin güvenceli olmasından daha çok çocuğun okuluna yakınlık, mesai saatleri, izin alma koşulları, hafta sonu çalışma durumu ve eve ulaşım mesafesi gibi etkenler öncelikli hale gelmektedir. Tam da bu sebeple hem gelir yetersizliği içinde hem de çocuk bakımında yalnız olan kadınlar esnek çalışma yöntemlerine başvurmaktadır.

Boşanma deneyimi kadının toplumsal statüsünde erkeklerden farklı olarak eşitsiz bir güç kaybına sebep olmaktadır. Örneğin eşi vefat eden kişiler için kullanılan “dul” kelimesi boşanmış kadınlar için de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Kadın, yeterli sosyal ve ekonomik güce sahip değilse baba evine dönmesi beklenmektedir. Çalışma deneyimi olmayan, evlilik sözleşmesi içerisinde sosyal çevresi daralan ya da belirli bir eğitim ve beceri gücüne sahip olmayan kadınlar sıklıkla kendilerine en yakın sosyal destek mekanizmalarından yardım talep etmektedir. Kök aile ilişkilerinin güvenli ve destekleyici olması bu süreçte oldukça önemlidir (Demirel ve Buz, 2021; Bülbül ve Kaygusuz, 2022; Şahin ve Karataş, 2023). Ancak “baba evine” dönmeye dair kalıpyargılar ve boşanmış olmanın getirdiği yeni sınırlar, yalnız annelikte başka bir mücadele alanıdır. Burada başka bir önemli konu ise evlilikle birlikte babalık kurumundan, kocalık kurumuna devredilen namusun korunmasıdır (Hamzaoglu, 2019, s. 34). Boşanmayla birlikte namusun kim tarafından korunacağı sorusu tekrar gündeme gelmektedir. Kök aile bu durumda baskıcı bir tutum sergileyebilmektedir. Kök ailelerin boşanmaya karşı kabullenici, destekleyici veya reddedici tutumları farklılaşabilmektedir (Kılıçarslan ve Şahan, 2019, s. 1011). Bu nedenle kadınlar destekleyici, şefkatli ve güvenli bir kök aile ilişkisine sahip değilse kök ailesine dönmeyi tercih edebilir. Yalnız annelik, kadınların kendi bütünlüğüyle ilgili hegemonik söylemleri esnetme, çözme, kendisi ve çocukları için alternatif bir yaşam biçimi oluşturma çabası da içermektedir. Bu bağlamda geleneksel sosyal destek sistemleri dışında formel destek sistemlerinin kapsayıcılığı, niteliği ve erişilebilirliği kıymetlidir.

Feminist bakış kadınların çeşitli alanlarda yaşadıkları hak kayıplarına, özel ve kamusal alanda karşılaştıkları eşitsiz tutuma karşı eleştirel bilinci önermektedir. Anneliğin kadınlar üzerinde nasıl bir tahakküm kurduğu eleştirel bir perspektifle anlaşılabilir. Evlilik sözleşmesi içinde anneliğin sorgulanmayan bir gerçekliğe bürünmesi, boşanmayla birlikte izlenilebilir bir hale dönüşmektedir. Annelik, ebeveynliğin tamamına yayılmaktadır. Bir anlamda norm çekirdek aile formundaki annelik pratikleriyle yalnız annelik inşa edilmektedir. Annelik kurumunun anneliğe içkin kıldığı şefkatlilik, duygusallık, korumacılık, anne-çocuk bağlanması ve annelik iç güdüsü gibi özellikler boşanma sonrası daha da derinleşmektedir. Bu durum Hays’ın (1996) yoğun annelik ideolojisi kavramı ile açıklanabilir, norm olan ideal anneliğe ulaşmaya dönük bir çabayı tanımlamaktadır. Erişilmez standartları olan, her zaman iyi ve yeterliliğe vurgu yapan annelik kurgusu, yalnız annelikte gerilimlere yol açmaktadır. Bu bağlamda formel destek sistemlerinde kadınlarla çalışırken kişisel, söylemsel-kültürel ve yapısal güç analizi yapabilmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Kamu ve sivil toplum kuruluşlarında sosyal hizmetin yoğunlukla çalıştığı kırılan gruplardan birisi kadınlardır. Sığınma evi, çocuk koruma, sosyal yardım, danışmanlık hizmetleri kadınlarla kısa ve uzun süreli gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamalarına birer örnektir. Sosyal hizmet disiplini, yalnız annelik deneyimlerinde kadınların desteklenmesinde önemli bir konuma sahiptir. Sosyal hizmet bilgisi, değeri ve becerisiyle yalnız annelikte kadınların güçlenmesinde, yaşamlarında söz sahibi olmalarında dayanışmacı ve destekleyici bir pozisyonda durmaktadır. Kadınların yaşadığı eşitsizliklerin yeniden üretilmemesi için sosyal koruma mekanizmalarında feminist sosyal hizmet değerlerinin yaygınlaşmasına ihtiyaç vardır. Yalnız annelik deneyimleri ile karakteriz olan bakım ve geçim sorunu, çocuk bakımında babadan yeterli desteği alamamak, boşanmış kadına dair

önyargılar sosyo-kültürel ve politiktir. Kişisel olan politiktir anlayışı ile kadın deneyimlerini başlangıç kabul eden sosyal hizmet uygulamaları, kadınların kendi yaşamlarının sorumluluğunu alabilmesinde kritik roledir (Adams, Dominelli ve Payne, 2002, s. 56). Sosyal hizmet uygulamalarında anneliğe dair sosyal gerçekliğin içerisine yerleşik olan baskı ve tahakkümü analiz etmek gereklidir (Hooks, 2014). Burada yalnız annelik pratiklerinin egemen annelik ideolojisinden nasıl ayrıştığı ve inşa edildiği belirleyicidir. Sosyal hizmet uygulamalarında farklı sosyo-kültürel, ekonomik ve politik ilişkiler içindeki yalnız annelik deneyimlerini yeni mücadele alanlarıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; yalnız annelerin deneyimlerini anlamak, toplumsal yaşamdaki konumlarını onlarla değerlendirmek, kendi yaşamlarıyla ilgili annelik pratiklerini ortaya koymak ve mikro, mezzo ve makro düzeyde feminist sosyal hizmet uygulama önerileri geliştirmektir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

1. Çocukluklarında itibaren öğrendikleri annelik pratikleri nelerdir?
2. Evlilik/ilişkiler ve anne olma süreçlerinde annelik pratikleri nasıldır?
3. Aile, sosyal çevre ilişkileri ve annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
4. Çocuklarla ilişkilerde annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
5. Ev içi sorumluluklarda annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
6. Ekonomik gereksinimleri karşılamada annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?
7. Psikolojik ve sosyal gereksinimler karşısında annelik pratikleri nasıl deneyimlerle inşa edilmektedir?

2.2. Araştırmanın Önemi

Araştırmada, yalnız anneliğin toplumsal alanda nasıl yankı bulduğunu, kadınların yalnız annelikle nasıl müzakere ettiğini açıklamak amaçlanmaktadır. Araştırma kadınların, yalnız annelik deneyimlerini konu aldığı, hanenin tüm sorumluluklarıyla birlikte anneliği inşa etmelerini önemseyen, annelik pratiklerini anlamak için önemlidir. Araştırma, yalnız annelik deneyimlerini feminist sosyal hizmet uygulamalarıyla sosyal politika düzeyine taşımak adına önemlidir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, yalnız annelerin kişisel, sosyo-kültürel ve yapısal ilişkileri nasıl tanımladıklarını, toplumsal yapıda kendilerini nasıl konumlandıklarını, yalnız annelik deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını açıklayabilmek amacıyla nitel araştırma modellerinden biri olan fenomenoloji desenine göre tasarlanmıştır (Kümbetoğlu, 2015, s. 43; Patton, 2014, s. 104; Creswell, 2009, s. 13). Yalnız annelik deneyimlerini başlangıç noktası kabul ederek, kadınların anlam dünyasını açıklayabilmek için feminist bakış açısı benimsenmiştir.

3.2. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın katılımcıları, amaçlı örnekleme benzeri örneklem tekniği ile belirlenmiştir. Bu örneklem tekniği ile yalnız annelikte çeşitli yönlerden benzerlik gösteren, benzer deneyimlere sahip kadınlara ulaşmak amacıyla tercih edilmiştir. Araştırma katılımcılarının seçilmesinde bazı kriterler belirlenmiştir: Bu kriterlerden en önemlisi, boşanma sonrası çocuğun velayetini alan 50 yaşın altında ve 18 yaşının altındaki çocuğuyla birlikte yaşayan kadınlara ulaşılmasıdır. Eşi vefat eden veya evlat edinen kadınların annelik deneyimlerindeki sosyo-kültürel, ekonomik ve politik dinamiklerin farklılığı öngörüldüğü için sadece boşanma sonrası yalnız annelik deneyimi ele alınmıştır. Çocukların 18 yaşının altında olması, hanedeki geçim stratejilerini anlamak, halen devam eden çocuk bakım ve sorumluluklarının koordinasyonunu açıklamak, velayet ilişkisinin dinamiklerini incelemek amacıyla belirlenmiştir. Bununla birlikte bu örneklemin içerisinde kadınların farklı eğitim düzeylerinden olması, farklı geçim stratejilerine sahip olması ve düşük gelirli olması kriterleri belirlenmiştir.

Araştırma, İstanbul ilinin farklı sosyo-kültürel ve ekonomik dinamikleri olan Esenyurt, Maltepe ve Kartal semtlerinde yaşayan 18 yalnız anne ile gerçekleştirilmiştir. Örnekleme düşük gelire sahip kadınlar yer

aldığı için çeşitli sosyal yardım mekanizmaları aracılığıyla kadınlara ulaşılmıştır. İlgili semtlerin kadın muhtarları katılımcılara ulaşılmasında yardımcı olan kolaylaştırıcı kişiler olarak tanımlanmıştır. Bu bölgelerin muhtarlar listesine ulaşılmış ve az sayıda olan kadın muhtarların tamamı ile telefonla iletişim sağlanmıştır. Muhtarlıkların sosyal yardımların ulaştırılmasında ve adrese dayalı yapılan yardımların belirlenmesindeki rolü düşünüldüğünde kadınlara ulaşmak için iyi bir yöntem olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda katılımcılara ait demografik bilgilere yer verilmektedir. Katılımcıların isimleri ve çocuklarının isimleri gizli tutulmuştur, tabloda verilen isimler gündelik hayatta yer alan, rastgele seçilmiş isimlerdir. Rastgele kadın isimlerinin seçilmesiyle gündelik yaşam rutini ile yalnız annelik deneyimleri arasındaki yakınlığı arttırmak amaçlanmaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	İsim	Yaş	Yaşadığı İlçe	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu	Gelir Durumu	Medeni Durumu	Çocuğa ait bilgiler	Ne kadar Süredir Yalnız Yaşıyor
1	Yasemin	43	Maltepe	İlkokul mezunu	Bakım elemanı	4.253 TL*	Evlenmemiş	1E (18 y)	10 yıl
2	Asuman	35	Bağcılar	Lise mezunu	Güvenlik görevlisi	4.253 TL	Boşanmış	1E (12 y)	4 yıl
3	Merve	45	Maltepe	Ortaokul mezunu	Çalışmıyor	Yetim Aylığı	Boşanmış	2E (15, 13 y)	5 yıl
4	Seher	30	Esenyurt	Ortaokul mezunu	Çalışmıyor	Sosyal Ekonomik Destek	Boşanmış	1K 1E (8, 7 y)	1, 5 yıl
5	Başak	33	Kartal	İlkokul mezunu	Çalışmıyor	Evde Bakım Desteği	Boşanmış	1K (5 y)	1 yıl
6	Burcu	42	Maltepe	Açık öğretim üniversite mezunu	Din hizmetleri uzmanı	4800 TL	Boşanmış	1K (16 y)	10 ay
7	Nazan	45	Kartal	İlkokul mezunu	Gündelik Temizlik işleri	6253 TL	Boşanmış	3K (20y, 14y, 10 y) 1E (18y)	10 yıl
8	Ayşe	33	Kartal	Lise mezunu	Çalışmıyor	3500 (Nafaka)	Boşanmış	1E (10 Y)	1 yıl
9	Esin	43	Esenyurt	Üniversite mezunu	Fason çalışma	2500-3000 TL	Boşanmış	1E (6 y)	3 yıl
10	Aslı	40	Esenyurt	Üniversite mezunu	Memur	6500 TL	Boşanmış	1E (12 y)	12 yıl
11	Figen	32	Esenyurt	İlkokul mezunu	Seyyar satıcı (2. el kıyafet)	2000-2500 TL	Boşanmış	1 E (10y) 1K(2y)	1,5 yıl
12	Sevim	46	Esenyurt	İlkokul mezunu	Gündelik Temizlik işleri	3000 TL	Boşanmış	1K (12 y)	5 yıl
13	Zeynep	33	Esenyurt	Ortaokul	Çalışmıyor	-	Boşanmış	1K 1E 2 K (yeğenleri)	2
14	Füsun	42	Esenyurt	İlkokul	Gündelik Temizlik işleri	4000 TL	Boşanmış	2 E 3K	6
15	Suna	40	Maltepe	İlkokul	Gündelik Temizlik işleri	5000 TL	Boşanmış	1 K 1E	4
16	İnci	34	Maltepe	Ortaokul	Gündelik Temizlik işleri- Apartman görevlisi	5000 TL	Boşanmış	2 E	2
17	Gül	37	Maltepe	İlkokul	Temizlik Personeli	4253 TL	Boşanmış	1 O	3
18	Güzin	37	Kartal	İlkokul	Seyyar Satıcı (kitap)	2000-4000 TL	Boşanmış	1 O (12 yaş)	5

* Katılımcıların gelirleri 2022 yılının net asgari ücret (4253TL) değeri üzerinden yazılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmanın verileri derinlemesine görüşme tekniği ile toplanmıştır. Yalnız anneleri yaşam alanlarında gözlemlemek ve yalnız annelik deneyimleriyle ilgili derinlemesine bilgi edinebilmek için görüşme tekniği kullanılmıştır (Kümbetoğlu, 2015, s. 73). Üç ayrı uzman görüşüne başvurarak görüşmelerde kullanılmak üzere yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken yalnız annelik deneyimleri gözlemlenmiş, uluslararası ve ulusal annelik ve tek ebeveynlik çalışmaları incelenmiş, yalnız anneliği konu edinen filmlerden ve kitaplardan notlar alınmıştır. Araştırmanın saha çalışmasına çıkmadan önce yüz yüze ve online pilot uygulama gerçekleştirilmiş ve görüşme formu yeniden gözden geçirilerek son halini almıştır.

Araştırmanın saha çalışmasına Ekim 2020’de başlanmıştır. COVID-19 küresel salgın nedeni ile görüşmelerin planlanması zor olmuştur. Bu dönemde katılımcıların yararlandığı sosyal destek mekanizmaları da hizmetlerini olabildiğince uzaktan yürütmeye çalışmıştır. Saha çalışmasına başlandığında salgına karşı gerekli güvenlik önlemleri alınarak 3 görüşme gerçekleştirilmiştir. Salgına karşı kapanma önlemlerinin sıkılaşması ile saha çalışmasına ara verilmiştir. Saha çalışmasına bir yıldan daha uzun bir süre ara verildiği için sahaya hazırlanmak için yeniden pilot görüşmeler yapılmıştır. Bununla birlikte daha önceden planlanan katılımcılarla yeniden iletişim kurulmuş ve kolaylaştırıcılar ile yeni katılımcılara ulaşılmıştır. Veri toplama sürecinde kolaylaştırıcı kişilerle katılımcılara gönüllü katılım formları ulaştırılmıştır. Katılımcıların bilgilendirilmiş onamları alındıktan sonra telefonla görüşmeleri planlanmış ve evlerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin katılımcıların evlerinde yapılması gündelik yaşamlarına dair gözlem yapma fırsatı sunmuştur. Çocukların okulda olduğu saatlerde görüşmelerin planlanmasına özen gösterilmiştir. Yaşı küçük olan çocuklar olduğunda, görüşmede çocuklarla karşılaşmıştır. Bu durum görüşme süreçlerinin uzamasına, bazen görüşmelerin bölünmesine neden olsa da yaşam rutinini anlamak, anne çocuk ilişkilerine dair notlar almak için yararlı olmuştur. Katılımcıların rızaları dahilinde ses kaydı alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Şubat 2022 itibariyle planlaması yapılan tüm görüşmeler gerçekleştirilmiş ve saha çalışması tamamlanmıştır.

3.4. Verilerin Çözümlemesi

Saha çalışmasının tamamlanmasına verilerin doygunluğa ulaşması, araştırma sorularının yanıtlanması, araştırmanın dayandığı kavramsal çerçeve ile saha bilgisinin karşılaştırılması sonucunda karar verilmiştir. Araştırma verilerinin çözümlemesinde MAXQDA 2022 veri analiz programı kullanılmıştır. Özellikle araştırma verilerinin kodlanmasında saha çalışması ile yakınlık kurmak için araştırma günlüğü notlarından yararlanmaya özen gösterilmiştir. Veri seti satır satır okunarak veri içinde anlamlı parçalar bulmaya ve parçalar arasındaki anlam bütünlüğünü sağlamaya dikkat edilmiştir (Miles ve Hubberman, 1994). Tematik kodlama ile verilerden ilk kodlar üretilmiş, veriler daha genel olguları tanımlayan belirli kategoriler altında birleştirilmiş ve temalar birleştirilerek birbiri arasında bağlantı kurulmuştur. Veri setinin kodlanmasında katılımcıların kendi ifadeleri (‘in-vivo) ve olguyu en iyi tanımlayan ifadeler kodlanmıştır (Kümbetoğlu, 2015). Belirli temalar altında birleşen veriler, içerik analizi yöntemiyle soyutlanmış ve veri setindeki anlamlar ortaya koyulmuştur (Creswell, 2013; Patton, 2014). Aşağıda veri setini kodlamayla ilgili bir örneğe yer verilmektedir.

Tablo 2: Kodlama Örneği

Veri	Kod	Kodlama
<i>“Hani annemi değil beni dövsün diye ben siper olurdum. Ama annem öyle değildi sanki [...] Gerçek anne nasıl olur? Hani hayalimdeki anneyi ben kendim...Yani ben küçükken benim hayalimdeki anneyi ben şu an çocuklarıma yaşatmaya çalışıyorum.”</i>	“Anne ne yapar”	‘in vivo kodlama (Açık kodlama)
<i>“Evimi tek tuttum. Hiçbir şey yoktu. Sadece kıyafetler, her yer açık. Pazarda kumaşlar var bilirsiniz. Hani renk farklı kumaşlar. Abi dedim borcum olsun. Hiç tanımıyorum ve hala da herkese de çok iyiliği var o abinin. Abi dedim bana iki tane kumaş lazım. Camımı kapatmak için.”</i>	“Bana ait bir ev”	satır satır kodlama (Açık kodlama)
<i>“Sorunlar bitti diyorum. Ev sahibim başlıyor, kira, kira... Eşya var, bana eşya veriyorlar. Ama ben bundan, şundan yemek yapamam.”</i>	“Geçim”	satır satır kodlama (Açık kodlama)

3.5. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Araştırmanın niteliği için inanırılık ve aktarılabirliği sağlamaya özen gösterilmiştir. Veri seti, farklı çalışmalarla karşılaştırılarak elde edilen sonuçların tutarlılığı değerlendirilmektedir (Tutty vd., 1996; Creswell, 2013). Kavramsal çerçeve, uluslararası ve ulusal yalnız annelik çalışmaları, feminist kadın araştırmacı deneyimi veri setinin çeşitlenmesinde kullanılmaktadır (Patton, 2014). Düzenli olarak akademik danışmanlardan geri bildirimlerle, Türkiye’de “annelik” çalışan bazı araştırmacıların deneyimleriyle yapılan karşılaştırmalar (Glesne, 2015) yoluyla araştırmanın aktarılabirliği güçlendirilmektedir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Annelik, heteronormatif toplum yapısında sosyal bir rolden daha fazlasıdır. Annelik kurumu aracılığıyla çocuk bakım ve sorumluluğuna öncelikli olarak kadınlar atanmaktadır. Annelik, doğurganlık üzerinden kadının denetlenmesine aracılık ederken, ataeril ideolojinin bir uzantısı olarak anne ve çocuk arasındaki potansiyel ilişkiyi derinleştirmekte ve “yalnız anneliği” yaratmaktadır. Araştırmanın bulguları aşağıda yer alan dört tema başlığı altında tartışılmaktadır.

Tablo 3: Araştırmanın Temaları

1.İdeal Anneden, Hayallerdeki Anneyi Yaşatmaya	1.“Ev Bark Olma”nın Başka Türüsü, Yalnız Annelik	1.Yalnız Anneliğin Ekonomisi	1.Enformel ve Formel Sosyal Çevre
--	--	------------------------------	-----------------------------------

4.1. İdeal Anneden, Hayallerdeki Anneyi Yaşatmaya

Araştırma sürecinde, kadınların anne olmaya dair düşünceleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Katılımcıların kendi anneleriyle ilişkileri, gözlemledikleri farklı annelikler ve anne olmaya dair arzuları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda “Neden Anne Olunur”, “İdeal Anneler” ve “Bebek ve Ben” alt temaları altında birleşen anlatılar bu tema başlığı altında çerçevelenmektedir. Katılımcıların aktarımlarında “anneliğin onlara geldiği” öne çıkarken, annelik deneyiminin her bir kadın için biricik olduğu gözlemlenmektedir. Araştırmanın birinci temasında, anne olmaya karar verme süreçleri, bu kararı etkileyen faktörler ve gebelik süreçleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

Heteronormatif toplumlarda, aile kurumunun devamlılığı için her genç kadın ve erkeğe farklı roller atanmaktadır. Her genç kadın ve erkeğin evlenmesi ve aile kurumun gereklilikleri çerçevesinde çocuk yapmaları beklenmektedir. Çağdaş toplumlarda zamanı, işleri ve sorumlulukları planlamaya yönelik gösterilen özen, ne zaman anne-baba olunacağını planlamaya kadar genişlemektedir. Ancak katılımcıların anne olma süreçleri değerlendirildiğinde, bu kararı verme özgürlüğüne ne kadar sahip oldukları düşündürücüdür. Farklı yaşlarda olan katılımcıların, benzer şekilde, anneliğe plansız şekilde giriş yaptıkları dikkat çekmektedir. Figen ve Ayşe gebeliklerine dair şunları söylemektedir:

“Planlanan bir gebelik değildi aslında. Hani benim istemediğim bir gebelikti. Ama aile tarafından yani eşimin ailesi tarafından çocuğu olursa belki düzelir [eşi ile ilişkisi, evliliği] dendi yani devamlı. Çocuğum oldu.” (Figen, 2 çocuk annesi, 1,5 yıldır bekar).

“Evlendikten hemen sonra. Yani altı yedi ay sonra hamile olduğumu öğrendim. Ama hemen zaten yapılısın istiyordu aile, hemen. ‘Bunlar çocuk yapmıyor mu?’. Ya hiç öyle o kadar hani ayrıntılı hiç düşünmedim ama yani hazır değildim. Daha hazır değildim.” (Ayşe, 1 çocuk annesi, 1 yıldır bekar).

Türkiye ve benzeri ülkelerde evlilik, büyük ölçüde bir kadın ve erkek arasındaki cinselliğe meşruiyet sağlamak, kadın erkek arasındaki güç dinamiklerini inşa etmek ve sürdürmek için bir sözleşmedir. Bu sözleşmenin başlıca sembollerinden biri olan çocuk yapmak ise aile ideolojisinin en dayanıklı kaynağıdır (Bernardes, 1985, s. 282). Kadınların anne, erkeklerin baba olması cinsiyet rollerinin güçlü bir şekilde inşa edilmesinin ve bu ilişkinin aile kurumunun bir parçası olarak kabul görmesinin yollarından birisidir. Sosyo-kültürel birikim evlilikle birlikte çocuk dünyaya getirmenin koşullarının uygunluğunu hatırlatmaktadır. Bu nedenle kadın ve erkeğin ayrıca bunun üzerine düşünmesine yer kalmamaktadır. Anne olma istendiğinde kadınlar için bu duruma uyum sağlamak olağan sayılabilir, ancak tersi durumlarda gebelik kabullenmesi zor bir süreç haline gelmektedir.

Çağdaş tıbbın gelişmesiyle istenmeyen gebelikleri sonlandırmak, gebelikten korunmak, kadının cinsel özgürleşmesine katkı sunmuştur. Beraberinde de bazı tartışmalar gündeme gelmiştir. Doğum kontrol yöntemleri, sosyal bir hak olarak talep edilirken (Donovan, 2019, s. 104-109) toplumsal, ekonomik ve politik gelişmelerden sıklıkla etkilenmiştir. Örneğin bazı kürtaj karşıtı görüşler, gebeliğin kutsal olduğunu ve fetüsün korunması gerektiğini öne sürmüştür. Buna karşılık istenmeyen bir gebeliği sonlandırmanın “cinayet olmadığı”, bu kararı vermenin kadınlar için sosyal bir hak olduğu düşüncesi etrafında kürtajı savunan görüşler öne çıkmıştır (Poyraz Yılmaz, 2019, s. 4). Araştırmanın katılımcıların gebelik deneyimleri de bu iki farklı

görüş arasında yer almaktadır. Katılımcıların deneyimlerinde dinin, kültürün ve siyasal-bürokratik kurumların kürtajı engelleyici tutumları diğer yanda ise kadınların bedenleriyle kurdukları ilişki söz konusudur. Gül ve Asuman bu süreci şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ben hamile kalmışım ama farkında değilim. Hamile kaldığımın. Açıkçası o zaman hani öyle bir düşüncem yoktu. Dedim ki hani bir yuva, aslında çabam önce bir yuva kurmak çabam. Ondan sonra neyse hamile kalmışım. Soba ile ısıniyorduk, odun doldurduğum çuvallar tabii ağırdı. Ve düşük yaptım. Ondan sonra ben yine hamile kaldım ama hani, o anda çok pişman oldum. Dedim ki yani ben nasıl bir önlem almadım.” (Gül, 1 çocuk annesi, 3 yıldır bekar).

“Ben zaten korunuyordum. İstemiyordum zaten o zamanlar. Ben hamile olduğumu, çocuk iki aylık olmuş, öyle öğrendim. Yusuf’u düşürmek için çok uğraştım. Çok ilaçlar içtim. O ilaçlar hep çocuğu besledi herhalde bilmiyorum.” (Asuman, 1 çocuk annesi, 4 yıldır bekar).

Katılımcıların pek çoğu planlı bir gebelik süreci yaşamamış, gebeliğe hazırlıksız -ne bireysel ne de çiftler arasında ortaklaşa alınan bir karar olmaksızın- yakalanmıştır. Gebe olduklarını öğrendikten sonra kadınların kaygılandığı, belirsizlik yaşadığı ve bir çözüm arayışı içine girdiği gözlemlenmiştir. Özellikle tutarlı ve güvenilir bir evlilik ilişkileri olmadığında, gebeliği sonlandırmayı düşünmüşler bazen de kendileri düşük yapmak için çeşitli yöntemler denemişlerdir. Yasemin, gebelik karşısındaki duygularını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Doksan beş sonlarıydı. Yani doksan altıya daha gelmemiştik. Ondan sonra ailem o zaman dedi. İlk o zaman söyledi. Dedi sakın çocuk mocuk yapma. Dedim ben çocuk istemiyorum zaten. Eşim hayır dedi, ben çocuk istiyorum. Olacak bebeğimiz. Kontrole gittik Dedim ki ben aldıracağım bunu. Gittik hastaneye dedi ki eşinle gelmen lazım. Hiç istemiyorum. Çünkü adam yapamayacağım birisi. Düşürmeye çok çalıştım düşmedi. Beş aylık oldu. Sağlık ocağına gitmedim hiç. Sonra birisi demiş de ebeler dolaşır ya kapı kapı. Burada bir hamile kadın var. Geldi. Dedi niye sen sağlık ocağına gelmedin? Ben doğurmak istemiyorum. Dedi ki bu saatten sonra düşme olmaz. Sakat kalır çocuk. Sakat kalır ne yapıyorsun dedi düşürmek için. Ağır kaldırıyorum. Başka bir şey yapmıyorum. İlaç milaç hiçbir şey içmedim. Ağır kaldırıyorum. Düşün diye. Hopluyorum, zıplıyorum, salıncaklara biniyorum. Ondan sonra ne bileyim dallarda sallanıyorum. Ama düşmedi onunla [eşiyile] geleceğimi düşünememek... Çünkü onunla evliliği ilerletmemek istiyorum.” (Yasemin, 1 çocuk annesi, bekar).

Yasemin, evliliğine güvenmediği için, çocuğu olursa bu evlilikten çıkamayacağını düşünmektedir. Heteronormatif toplum yapısında çocuk, erkek soyunu devam ettirmeyi sağlarken, erkeğin kadın üzerinde kurduğu tahakkümü derinleştirmektedir. Bu nedenle kadınların, çocukları olduğunda, eşi ile ilişkisini bitirmesi zorlaşmakta ve bazen de evlilik ilişkisini bitirmesi olanaksız hale gelmektedir. Türkiye’ de boşanma süreçlerinde çocuklu olmanın ve çocuk sayısının fazla olmasının kadınların boşanma kararını vermesinde etkili olduğu ve bu durumun boşanmayı geciktirdiği ve zorlaştırdığı üzerine bulgular elde edilmiştir. Farklı araştırmalarda boşanma süreçlerinde kadınların gelir durumlarının gözetildiği ve bakım yüküne vurgu yapıldığı görülmektedir (Aktaş Akaoğlu ve Küçükkaragöz, 2018, s. 162; Avan, 2019, s. 65).

Katılımcılar kendi anne olma hikayelerini anlatırken kuşak ve kültürel bilgidен yararlanmaktadır. Onlara annelik yapanlar, kendi anneleriyle kurdukları ilişkiler kendi deneyimlerini şekillendirmede oldukça belirleyicidir. Bu çalışmada, kadınlar kendi çocukluk deneyimlerinden söz ederken onlara bakım veren kişilerden -anneler, babalar, teyzeler, büyükanneler ve dedelerden- söz etmektedir. Deneyimlerine yeniden dönüp baktıklarında kendilerine “nasıl bir anne olmak istiyorum” sorusunu sorarak kendi anneliklerini sorguladıkları görülmektedir. Yalnız annelik deneyimlerinde yalnızca onları doğuran kadınların annelikleri değil, onlara bakım veren farklı akrabaların bakım verme pratikleri öne çıkmaktadır. Seher, annesiyle ilişkisini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Annemle hiçbir bağımız yoktu. Çünkü annem yok yanımda. Dedem, anneannem bakıyordu. Hep hastanedeydi. Hep hastanedeydi. Sonra yıllar sonra annem iyileşiyor. Tabii ben büyüyorum. Hani anneannem, mesela sabahları bana kalktığıma kahvaltı hazırlardı. Annem de tabii öyle bir şey yoktu. Çünkü annemde de psikolojik olarak iyi değildi ki. Bana güzel bir şey versin... Mesela ben anneme sarılıp öpemem şu anda bile. Hep bir sert tavrı var yani onun bana karşı. O sert tavrı kaldı bende.” (Seher, 2 çocuk annesi, 1,5 yıldır bekar).

Annelik ideolojisi, annelik iç güdüsü miti ile kadın ve çocuklar arasında bir rıza-kabul ilişkisi yaratmaktadır. Annelik ideolojisine göre çocuklar için annelerin yeri doldurulamazdır; kadınlar ise çocuklarına

karşı koşulsuz sevgi ve koruma içgüdüğü ile yaklaşmalıdır (Miller, 2010, s. 192). Sosyal bir ilişki olarak anne-çocuk ilişkisi biyolojik bir bağdan öte sosyal olarak inşa edilmektedir (Goffman, 2014, s. 30). Tam da bu sebeple anne, çocuğu doğuran kadının dışında, çocuğa bakım veren başka bir kişi de olabilir. Seher annesi ile daha mesafeli bir ilişkisi olduğunda söz etmektedir. Annesinin mesafeli olmasını ruhsal olarak iyi olmayışı ile açıklamaktadır. Ancak annesi olarak bildiği kadının farklı davranması gerektiğine de dikkat çekmektedir. Seher bu destekleyici ilişkinin anneanne ile kurulduğunu göstermektedir. Özellikle, katılımcıların anlatılarında da öne çıktığı gibi, biyolojik annesi tarafından büyütülmeyen bir kişinin annesine sonsuz bir sevgi ve bağlılık beslemesi ne kadar beklenebilir? Bu gibi durumlarda “*ben şimdi mesela annemi sevmem. [Bunu dediği için] ... herkes de yadırgıyor, yadırgadığı için anlatamıyorum*” (Başak, 1 çocuk annesi, 1 yıldır bekar) diyebilmek bunu söyleyen kişi için birçok açıdan zordur. Başak, bir yandan bu duyguyla mücadele etmek diğer yandan yaşadığı duyguyu gizlemek durumunda kalmaktadır. Çünkü, annelik kurumu tüm kadınların içgüdüsel olarak çocuklarına bakmak isteyeceğini ve en iyi anneliğin peşinde olacağını vadetmektedir. Annelik kurumu, anneliğin nasıl yerine getirildiğini, anne olunca bunu hissedip sergilenebileceğini vadetmiş olsa da yüce annelik idealine ulaşmak mümkün görünmemektedir (Hays, 1996, s. x; Sutherland, 2010, s. 475).

Annelik, kişisel bir deneyim olmakla birlikte, çocukla kurulan ilişkiye bağlı, sosyal olarak inşa edilmektedir (Rich, 1995, s. 33). Kadınlar kendi annelik deneyimlerini biyolojik annelerinden ve bazen de onlara bakım verenlerden etkilenerek kendi öznel değerlendirmeleriyle inşa etmektedir. Nazan, çok küçükken annesini kaybetmiştir. Ama aklında kalan kısa bir anı, annelik deneyiminde önemli bir yer edinmiştir. Nazan, “anne için önemli” olmanın çocuk için çok değerli olduğuna işaret etmektedir. Nazan, üvey ve öz anne arasında bir kıyaslama yaparak “anne ne yapar” sorusunu sormuştur:

“Annemden en güzel anım annemin beni savunduğu an. Mesela annemin, yani ... babam bana hep şey yaptığında hep önüme geçmesi. Hep susması, yutması. Annemin, mesela benim annemle çok az bir mutluluk şeyim oldu.” (Nazan, 4 çocuk annesi, 10 yıldır bekar).

Nazan’a göre her daim çocuğunun yanında duran bir anne kurgusu söz konusudur. Bu nedenle gerektiğinde başkalarına -bazen babasına- karşı çocuğun savunulması, annelikten beklenen önemli bir sorumluluktur. “İyi anne kimdir” sorusuna, her bir katılımcı, farklı yanıtlar verecektir. Nazan’a göre çocuğun hatasını gizleyen, açık etmeyen, güvenilir ebeveyn olmak anneliğe özgüdür. Nazan, şu sözlerle deneyimini aktarmaya devam etmektedir:

“Hani genç kızsın. İşte alt komşuna gidiyorsun. Orada işte bilmiyorsun işte daha yeni genç kız oluyorsun. İşte ağda yapmaya falan. Şunu bunu arıyorsun. Kaş almayı filan. [Üvey anne şöyle derdi] Ben ne bileyim, senin kızın nereye gitti? Senin kızın durmuyor. Ben ne bileyim senin kızın nerede? Mesela bir şey yapıyorsun, ediyorsun. İşte senin kızın şöyle, senin kızın böyle, senin kızın şunu yaptı, senin kızın bunu yaptı. Ya mübarek, senin hiç mi hatan olmadı.” (Nazan, 4 çocuk annesi, 10 yıldır bekar).

Nazan biyolojik annesini kaybettiği için kendi anneliğini bir özlem duygusu üzerine kurmaktadır. Üvey annesi ile ilişkisini bir referans noktası olarak kendi iyi anneliğini bulma çabası gözlemlenmektedir. Annelik kurumunun mükemmel ve ideal anne sınırlarına karşılık katılımcıların, bakım veren/anne çocuk ilişkisini öne çıkardığı gözlemlenmektedir. Katılımcılar, deneyimlerinden yola çıkarak anneliği, pratikler üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. İdeal bir annelik kurgusundan öte gözlemler ve sosyo-kültürel olarak edindikleri bilgiler üzerinden “annelikte ne yapılır” tanımlamaktadırlar. Anneliğin, toplumsal ilişkilerdeki tüm aidiyetliklerden farklı olarak sürekli ispat gerektiren ve “çocuklar için her şeye katlanan” anne temsilinden söz etmektedirler. Bunun yanı sıra anneliğe razı olmanın zorluğuna, annelikteki acemiliğe, anneliğin ağırlığına da vurgu yapmaktadırlar. Tam da bu nedenle katılımcılar, ideal anne kurgusunun gölgesinde deneyerek, hata yaparak, pes etmeyerek, direnerek ve azmederek hayallerindeki anneliği inşa etmektedirler.

4.2. “Ev Bark Olma” nın Başka Türüsü, Yalnız Annelik

Yalnız annelik, kadınların kendilerini ve ilişkilerini yeniden değerlendirdiği ve kendilerine yeni bir yaşam kurdukları bir inşa sürecidir. Kadınların yalnız anneliği anlamlandırma süreci “*Yoktan Var Olma*”, “*Bana Ait Bir Ev*” ve “*Kadın Ben*” alt temaları altında birleşen anlatılarla bu ana tema başlığı altında tartışılmaktadır. Yalnız annelik, kadınların sosyal çevreleriyle ve hatta çocukları ile ilişki kurma biçimlerinin değiştiği bir süreçtir. Pek çoğu için yeni bir başlangıç ifade etmektedir. Bu nedenle yeni bir ev kurmak için çeşitli kaynaklara gereksinim duymaktadırlar. Özellikle, evlilik sözleşmesi içerisinde sosyal çevresinden soyutlanan, sınırlı sosyal ilişkilere sahip olan ve ilişkileri daralan kadınlar, bu süreçte ne kadar

soyutlandıklarını fark etmektedir (Donovan, 2019, s. 24-25). Sevim kendi deneyimini şu sözlerle aktarmaktadır:

“[...] Ailemi kaybettim, çevremi kaybettim. Arkadaşlarımı ve ben ilkokul arkadaşım ile bile hala konuşan bir insandım. Cep defterim vardı benim ilkokuldan kalma, ona kadar yırttı. Arkadaşlarımın, bütün numaralarını, her şeyimi kaybettim adamın yüzünden. Buradaki işimden oldum. Ailemden oldum. Sonra, konuşmayacaksın çevrenle, artık evli bir kadınsın dedi. Çevremden etti. Sözümün geçtiği bana açık olan kapıları kapattırdı. Herkesle ilgi, alaka herkesle kesti. Kimsesiz kaldım ben.” (Sevim, 1 çocuk annesi, 5 yıldır bekar).

Sevim, evliliğinde destek alabileceği yakın ilişkilerinin, eski kocası tarafından kontrol altına alındığına ve yalnızlaştırıldığına vurgu yapmaktadır. Sosyal destekleri kısıtlanan kadınlar, eğer ekonomik özgürlüğü de sahip değillerse, erkeğin tahakkümü altında ezilmektedir. Buna karşılık hane ve çocuklarla ilgili tüm sorumlulukları neredeyse tek başlarına üstlenmeleri değer görmemektedir. Yalnız annelikte kadınların buna dair eleştirel bir tutum geliştirdikleri söylenebilir. Çünkü yalnız annelerin pek çoğu evlilik sözleşmesi içerisindeyken de anneliği yalnız yaşamaktadır.

Katılımcıların çoğu boşanma sonrasında bazen de boşanma sürecinde çalışmaya başlamışlardır. Para kazanan ve parayı yöneten kişi sıklıkla erkeklerdir. Evlilik içerisinde çalışma deneyimi olan kadınların kocasının çalışmaması, geçim konusunda eve yeterli destek sunmaması ve ekonomik zorlukların başlamasıyla kadınların işe başladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden kadınlar, en çok para kazanmaya başladıklarında boşanma düşüncesine yakınlaşabilmekte ya da öncelikle ekonomik olarak kendilerini güvence altına almak istemektedir (Demircioğlu, 2000; Can ve Aksu, 2016; Avan, 2019). Kadınlar gelir elde etmeye başladıklarında, hane içindeki sorumluluklarını da fark eder hale gelmiş, “zaten her şeyi ben yapıyordum” diye düşünmeye başladığı gözlemlenmektedir. Yalnız annelerin yaşamlarını kontrol altına almalarındaki en önemli motivasyonları, çocuklarıdır. “Çocuğum için yaşamak” ifadesi bu durumu gösteren stereotip ifadedir ve boşanma sonrasında kadınların başlıca yaşama motivasyonu çocuk üzerinden ifade edilmektedir:

“Hani onu düşündüm, hani dedim ki ben ne yapacağım? Büyükşehir, yalnızım artık yani. Ondan sonra ağladım ağladım kendime geldim. Dedim ki ben ne yapıyorum dedim. [...] Ben dedim gideceğim, şimdi okuldan çocuğumu alacağım. Yarın bir iş bulacağım. Bir güzel çalışacağım ve çocuğumla geçinip gideceğim... Eskiden tamam, hani ağzımızda bitsin etsin gibiler vardı [evliliği] ama hani şimdi bir anda da eşsiz kalmak hani bir değişikti yani. Ben sadece şunu düşündüm, bundan sonra çocuğum için yaşayacağım. Hiç yani hayatım sadece çocuğum için olacak. Kendi hayatımın, yani benim, o gün kendi üstüme bir çizgi çektim. Ondan sonra dedim ki benim hayatım bitti. Bundan sonra işte çocuk, ben, ikimiz beraber.” (Gül, 1 çocuk annesi, 3 yıldır bekar).

Boşanmayla birlikte kendi yaşamlarını başka kadınların yaşamlarıyla daha çok karşılaştırdıkları gözlemlenmiştir. Özellikle artık “kocanın varlığından” gelen toplumsal statü ve korumaya sahip değillerdir. Bu yeni durumu anlamlandırmak ve toplumda en kabul görececek şekilde statü elde edebilmek için “benim çocuğum var” düşüncesine tutunmuşlardır. Yeni bir ev ve yaşam kurarken bu motivasyon, onların en önemli güçlenme ve bireysel özerklik kazanma yolu olmuştur. Gül, “kendi üstüme bir çizgi çektim” derken, önceliğin annelik olduğuna vurgu yapmaktadır. Gül, annelikle bir aile yaratabileceğini düşünmektedir. Evlilik içerisinde ağızdan hızlıca çıkan “bitsin gitsin” bu evlilik, deneyimlerken söylendiği kadar kolay olmadığına dikkat çekmektedir. Kendilerine ait bir yaşam, bir aile yaratmak hem toplumsal kabul için hem de yaşamlarında söz sahibi olabilmeleri için önemli bir adımdır. Bununla birlikte ailenin sorumluluklarını takip etmek de bu süreçle baş edebildiğinin göstergelerinden birisidir.

Katılımcılar, yetersiz gelirleri nedeniyle ücretli bakım desteği alamamaktadır. Bu nedenle gündelik yaşamlarını, zaman planlamalarını ve ilişkilerini çocuklarını gözeterek koordine etmektedir. Bu yoğun ve incelikli işte kadınlar, kendi istek ve arzularını kenara bırakarak, çocuğuna nasıl daha iyi bakabileceğini düşünmektedir. Bu sürece, sıklıkla, kaygı eşlik etmektedir. Bu kaygının diri kalmasının en önemli nedeni, yetersizlik karşısında yaşanan suçluluk duygusudur. Yoğun annelik ideolojisi bir yandan sürekli iyi anneyi şematize ederken, kadınların ulaşamayacağı ideal bir annelik de yaratmaktadır. İyi anneliğe ulaşmanın olanaksızlığında, kadınlar daima çocukları peşinde dolansa dahi yetersizlik ve suçluluk duygusuna kapılmaktadır (Douglas ve Michales, 2005). Katılımcılar bir günlerinin zaman planlamasını Suna’nın ifadesiyle “yedi gün yirmi dört saati” bakım sorumluluklarına göre planlamaktadır. Ayşe kendi deneyimini şu sözlerle aktarmıştır:

“İşte başkalarıyla konuşuyorum ya. Bana şöyle diyorlar, ama sen hep Şahin, Şahin diyorsun. Hep Şahin’e endekslisin. Aaa ne yapayım? Bir onu görüyorum. Bir o var benim hayatımda. Nasıl neye endekslili yaşayayım yani? Hani o [eski eşi] hayatını yaşıyor. Tatillere gidiyor. Diyorlar, sen de hayatını yaşa. Hani ailem memlekete, köyüme yalnız gitmemi istediler [çocuğun gitmesini istememişler]. Ama Şahin’i ne yapacağım? Hep bir şey oldu, ya Şahin’i ne yapacağım? Hep, hep, hep Şahin.” (Ayşe, 1 çocuk annesi, 1 yıldır bekar).

Katılımcılar içerisinde düzenli nafaka alabilen yalnızca Ayşe’dir. Ayşe daha önce hiçbir işte çalışmamıştır. Boşanma sonrasında, evlilik sürecinde kullandıkları evde (eski kocaya ait) kalmaya devam etmektedir. Boşanma sürecinde, sözlü olarak, oturulan evin Ayşe’ye verileceği söylenmiş; ancak bu boşanma sözleşmesine dahil edilmemiştir. İçinde bulunduğu durumda ne ekonomik özgürlüğü ne de kendisine ait bir evi vardır. Diğer katılımcılardan farklı olarak Ayşe’nin deneyiminde, eski eşe karşı sorumlu hissetmek, kişisel planlamalar yapmakta eski eşe bağımlı kalmak gözlemlenmektedir. Daima eski koca ile iletişim kurmak zorunda kalmaktadır. Tek başına karar alamadığı için ne yapmak istediğini düşünmeyi de ertelediği gözlemlenmektedir. Ekonomik özgürlüğü olmadığında eski eşe bağımlı kalmak, diğer yalnız annelerden farklı olarak “çocuğum var” motivasyonunu çalışmaz hale getirmektedir. Kadınlar eski eşlerinden, köken ailelerinden özellikle ekonomik yönden bağımsızlaşabildikleri kadar güçlenmekte ve bağımsızlaşmaktadır (Attree, 2005, s. 333). Füsün’un deneyimi bu duruma açıklık getirmektedir:

“Sana söyleyebilirim ki. Çok bir bayana, hani bir insanın başına gelmeden bilemez değil mi? Onları söyleyen kişilerin, başına gelmeden beni anlamasını bekleyemem. Çoğu noktada sustum. Mesela yemin ediyorum, o kadar ağır cümleler kullandılar ki... Yani hayatımda biri olduğunu, eşini terk ettiğini, çocuklarımın benden olmadığına dair konuşmalar, psikolojik baskı, Allah bilir tek kişinin maaşı yok. Sen nasıl geçiniyorsun... Bilmez, neden yaşadığımı ifade de edemem. O durumu ben onlara belirtsem daha çok zayıflığımı görürler.” (Füsün, 5 çocuk annesi, 6 yıldır bekar).

Füsün, deneyiminde kadınlık ve anneliğe dair önyargılı tutumlarla karşılaşmaktadır. Toplumsal yapıda erkeklerden ziyade kadınların hiç evlenmemiş, evli veya boşanmış olması konuşulur (Wiesner-Hanks, 2009, s. 44). Füsün’un örneğinde görülebileceği gibi “annelik kutsanmaktadır” ama beş çocuğuna yalnız bakması şüphe uyandırmaktadır. “Temizlik yaparak geçimini nasıl sağlayacak, para veren bir erkek vardır” gibi yalnız annelerin yaşamına müdahale eden, önyargılı tutumlarla karşılaşabilmektedir. Yalnız annelikte “ev bark olmak” toplumsal yapıda aile olarak kabul görmeyi, bakım sorumluluğu ile hanenin gereksinimlerini koordine etmeyi, ilişkileri yeniden düzenlemeyi ve önyargılı tutumlara karşı mücadele etmeyi açıklamaktadır.

4.3. Yalnız Anneliğin Ekonomisi

Yalnız anneliğin sürdürülmesinde, ekonomik özgürlük önemli bir yerde durmaktadır. Kadınların gelirlerinin olması, kendi yaşamlarında söz sahibi olmalarında önemlidir. Bu nedenle, yalnız anneliği konuşurken, özellikle düşük gelirli kadınlar için ailenin geçimi çok sık gündeme gelmektedir. Yalnız annelikte geçim “Nafaka: Anneliği Satın Alma”, “Geçim: Canımı Mı Alacak” ve “İş: Bana Kim Verecek Bu İş” alt temaları altında birleşen anlatılarla bu ana tema başlığı altında tartışılmaktadır. Kadınlar, boşanma sürecinde ve sonrasında farklı sosyal desteklerden yararlanabilirler: Sığınma evinde kalabilir, arkadaşlarından destek alabilir ya da ailelerinden destek alabilirler. Araştırmaların bulguları gibi kök aile en çok destek bekledikleri kaynaktır. Kadınların, boşanma sürecinde kök aile yanına dönmeleri bazen “zorunlu” bazen de “tercih edilen” bir dinamik içinde gerçekleşmektedir. Çünkü köken aileleri ile ilişkileri evlilikle birlikte farklılaşmıştır. Bu nedenle aile evine dönme kararı, büyük oranda geçmiş aile deneyimlerine göre değerlendirilmektedir.

Kadınlar, geçici süreliğine başka yerlerde kalsa da onlara ait bir ev, başlıca gereksinim olmuştur. “Çocuklarıyla bir yere sığamama” yalnız anneliğin kurucu cümlelerinden birisidir. Katılımcılar “kendilerine ait bir ev” ifadesini özellikle öne çıkararak onları güçsüzleştiren tüm bağlardan ayrışmanın simgesi olarak kullanmaktadır. Ekonomik zorluklar yaşayan yalnız annelerin evlerini nasıl kurduklarına dair aktarımları ile bu durum, daha iyi anlaşılabilir:

“Evimi tek tuttum. Hiçbir şey yoktu. Sadece kıyafetler, her yer açık. Pazarda kumaşlar var bilirsiniz. Hani renk farklı kumaşlar. Abi dedim borcum olsun. Hiç tanımıyorum ve hala da herkese de çok iyiliği var o abinin. Abi dedim bana iki tane kumaş lazım. Camımı kapatmak için. Dışarıdaki bir insana söyleyemem. O çok daha farklı. Abi dedi kaç tane lazım? Ama borcumu kesinlikle aldığım gibi telefona kaydettim. İsmine dair aldım. Dedim belki bulamam. Biz o

perdeleri çivi taktık. Kimse dedim görmesin çoluk çocuğumu. Ya da durumumu da görmesin.” (Füsün, 5 çocuk annesi, 6 yıldır bekar).

Füsün, bir süre sığınma evinde kalmış ve buradan aldığı maddi destekle bir ev kiralayabilmiştir. Füsün’un beş çocuğu vardır, beş çocuğuyla birlikte ne kadar zorlandığını başkalarından da gizlemeye çalışmıştır. Sığınma evinde, çocukları kurum bakımına verebileceğine ilişkin kendisine bilgilendirme yapıldığında, çocuklarından ayrılmak en büyük korkusu haline gelmiştir. Katılımcılardan çok azı sığınma evinden yararlanmıştır. Ancak çocukların kurum bakımına alınmasının katılımcılar arasında yaygın bir kaygı olduğu gözlemlenmektedir.

Kadınlar yeni bir ev kurmaya çalışırken çocuğun gereksinimleri konusunda babalardan çok az destek almaktadır. Erken dönem nafaka tartışmalarında, çocuk için verilen nafakanın babalığı düzenlemek yerine anneliği güçlendirdiği tartışılmaktadır (Smart, 1992; Kelebek Küçükarslan, 2022). Yasal olarak çocuğun velayetini daha çok kadınların alması gerçeği karşısında, nafaka vasıtasıyla babalığın çocuk bakımındaki ikincil konumu yeniden üretilmektedir (Can ve Aksu, 2016, s. 895). Çoğu kadın boşanabilmek için haklarından vazgeçmekte, nafaka istememekte veya mahkemenin takdiriyle bir nafaka almaktadır. Araştırmalarda düzenli olarak nafaka alan çok az yalnız anne olduğu görülmektedir (Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu, 2011, s. 101; Aydın Boylu ve Öztop, 2013, s. 213). Yalnız annelikte nafaka önemli bir kaynak ancak kadınların, düzensiz nafaka ödemelerine bel bağlamadıkları görülmektedir. Gül ve Asuman kendi deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

“[...] Ondan bir şey istemedim o anda, ama dedim ki sonuçta çocuğu, şimdi baba ya. Dedim yardımcı olur. Hani ben öyle düşünüyorum o zaman. Şimdiki aklım olsaydı zaten onunla çatır çatır alırdım o paraları. Hani neyini alırdım bilmiyorum ama yani en azından devlet bana bir şey getirirdi, hani bir bütçe koyardı ortaya. İşte ben de o zaman cahillik işte.” (Gül, 1 çocuk annesi, 3 yıldır bekar).

“Yani şöyle bir şey. İki yüz lira zaten nafaka. O da işine gelirse. Bazen diyorum hani o nafakayı benim yükseltme hakkım var. Ama ben uğraşmak istemiyorum onunla. Çocuğa dedim ki, ‘babana söyle, nafakayı yükselteceğim, icra davası da açacağım ona’ dedim. ‘Ya nafakayı versin’ dedim, ‘ya da benim faturalarımı ödesin bak’ dedim. Son şu dört aydır Zülal Hanım dört aydır benim faturamı ödüyor sadece. Demiş ki tamam demiş annen faturaları bana atsın demiş. Yani benim anlatmak istediğim o. Evliyken de hiç düşünmedi. Yani ayrıldıktan sonra da bu kadın ne yapar? Ne eder? Ona zaten dedim ki hani ayrıldıktan sonra dedim ona. ‘Senin gibi dedim insanlar yüzünden kadınlar dedim kötü yollara düşüyor’. Öyle söyledim.” (Asuman, 1 çocuk annesi, 4 yıldır bekar).

Katılımcılar, nafaka hakkından yararlanmış olsa bile düzensiz ve düşük miktarda nafaka almışlardır. Aile kurumunda “babalık” koruyan, ekonomik güvencesi olan kişi olarak simgeleştirdiğinden, babaların çocuklarla ilgileneceğini düşündürmektedir. Bu nedenle yalnız annelikte “babalığın kudreti” sorgulanmaktadır. Boşanma ile babalığın belirsiz bir hal alması, bakım sorumluluğunun nafaka ile sınırlandırılması ve telafi olarak sunulması; gerçeklikte çocukların eğitim, sağlık, bakım, gelişim, ilgi, güven ve sevgi gibi çok yönlü ihtiyaçları karşısında anneyi yalnız bırakmaktadır. Asuman’ın “kadınların geçim sıkıntısı yaşadıklarında kötü yola düşmesi sizin gibi erkekler yüzünden” çıkışı, ataerkil ideolojinin toplumsal cinsiyet rollerine atfettiği değerleri de açık etmektedir.

Kadınlar, ekonomik güçlükler karşısında, geçinebilmek için gerek duygusal gerek zihinsel bir mücadele vermektedir. Katılımcıların yoksulluğa karşı sebatkar bir tutum içerisinde olduğu, gözlemlenmektedir. Çalışıp gelir elde etseler, sosyal yardımlardan yararlansalar bile ekonomik olarak kendilerini güvende hissetmedikleri görülmektedir. Başak ve Suna ekonomik kaygılarını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Sorunlar bitti diyorum. Ev sahibim başlıyor, kira, kira... Eşya var, bana eşya veriyorlar. Ama ben bundan yemek yapamam. Şundan da yemek yapamam. Bir buçuk [1500 TL] yaptı evi. O yüzden benim elimde hiçbir b.k kalmıyor.” (Başak, 1 çocuk annesi, 1 yıldır bekar).

“Nasıl geçinebilirim? Elektrik faturası ne kadar gelecek? Ne kadar geldi? Neyi ne zaman ödeyeceğim? Benim kendimi düşünme vaktim yok ki. İstesem de düşünemiyorum. Başka bir şey düşünemem zaten. Ben de kirayı ödeyeceğim, evin geçimini yapacağım. Nafaka almıyorum. Hiçbir gelirim yok. O yüzden hiç boş günüm, saatim yok, çalışıyorum. Pandemi döneminde de işsiz kaldım ama kiramı, faturalarımı mutfak masrafımı her şeyimi evlerine temizliğe gittiğim insanlar ödedi. Ama ben de onlara karşı elimden geleni yapıyorum. Ben şu çocukları evde aç

kaldığı zaman belki hiç hayatımda aklıma gelmeyen şeyi yaşadım ya. Gittim marketçiden bir tane elma istedim.” (Suna, 2 çocuk annesi, 4 yıldır bekar).

Düşük gelire sahip kadınlar için geçim, sürekli bir sorundur. Bununla birlikte kadınların bakım sorumluluğu gereği gelir kazanma kapasiteleri de kısıtlıdır. “Canımı mı alacaklar” ifadesi, yalnız annelik ekonomisinin kaynakları ile gereksinimler arasındaki uçurumu açıklamaktadır. Kadınlar, bazen en temel gereksinimlerini karşılayamadıkları için yardım istemek zorunda kalmaktadır. Nazan, şu sözlerle kendi deneyimini açıklamaya çalışmaktadır:

“Mesela işe gittiğim zamanlar mesela çok sıkıştığım daraldığım zamanlarda, işte mesela bir şeye ihtiyacın oluyor, söylüyorsun. İşte başladı gene bizim dilenci. Geldi yine istedi. Bu sefer ne isteyecek? Dedim olsun, varsın dilenci desinler, aptal desinler. Ama dedim çok şükür hırsız demiyorlar, namussuz demiyorlar, öyle dediklerini ben duyuyorum ama.” (Nazan, 4 çocuk annesi, 10 yıldır bekar).

Nazan, geçinememe karşısında kendi yardım isteme davranışını ahlaki bir tartışma ile değerlendirmektedir. Bulunduğu ekonomik koşullar içinde yardım istemeyi, ahlak dışı eylemlerle karşılaştırarak damgalayıcı tutumlarla mücadele etmeye çalışmaktadır. Nazan’ın bu tartışması, yoksulluğun nedenlerinin eşitsizlikler, gelir ve kaynaklardaki farklılıklara indirgenemeyeceğini göstermektedir (Sen, 1995, s. 122). Bu değerlendirme, yoksul olmanın veya yardıma gereksinim duymanın ne derecede kişisel değerlendirildiğini gözler önüne sermektedir. “Yoksul olmam benim hatam ya da eksikliğim değil, çünkü buna rağmen ahlak dışı davranmıyorum” ifadesi, yoksulluğun toplumsal ve yapısal katmanlarına erişemeyen bir eleştiri olarak kalmaktadır. Buradan ancak kendini feda etmeyi -damgalayıcı tutumları göz ardı ederek- seçerek çıkabilmektedir (Sennett ve Cobb, 2018, s. 128).

Yalnız annelik deneyimleri geçim ve bakım yükü arasında sıkışmaktadır. Bakım yükünde yeterli kamusal destek sistemlerinden ve toplumsal mekanizmalardan yararlanamadıklarında, güvencesiz ve nitelsiz işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Erken dönem yoksulluk ve yalnız annelik tartışmalarında özellikle sosyal yardımların ve nafaka planlamasının etkileri incelenmektedir (Harding, 1987, s. 141). Geçinmek için çalışmak durumunda kalan kadınlar, kamusal alanda ‘yabancı ziyaretçiler’ olarak muamele görmektedir (Davis, 2019, s. 222). Kadınların çalışma yaşamını planlamaya yönelik olumlu uygulamalar yaygınlaşmasına karşın bakım emeği, eşit şekilde planlanmadığında, geçim ve bakım yükü ilişkisindeki gerginlik devam etmektedir (İlkaracan, 2018, s. 59). Esin, kendi deneyimini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ben iş arıyorum. Çok komik. Beşte çıkmam lazım, altı da Yusuf’u almam lazım. Sabah dokuzda işe girmem lazım. İşte dokuzda Yusuf’u bırakıp, ya da sekiz buçukta bırakayım. Koştur koştur işe gideyim. Cumartesi pazarı olmayacak? Kim bana verecek bu işi? Çok iyi iş teklifleri geliyor ama hafta sonu çalışmak gerekiyor. Bilmem ne yapmam gerekiyor. Çalışamıyorum. Yapamıyorum.” (Esin, 1 çocuk annesi, 3 yıldır bekar).

Esin, “kim bana bu işi verecek” diyerek yaşam rutinine uygun bir iş bulmanın zorluğunu açıklamaktadır. Yalnız annelikte bakım yükü bir başkası ile paylaşamadığından, iş seçenekleri sayılıdır. Bu bağlamda kadın istihdamında yaşanan sorunların yalnız annelikte daha da derinleştiği söylenebilir (Bora, 2018, s. 113). Katılımcılar, düşük gelirli birden fazla işe gitmektedir. Bununla birlikte yalnız annelik ekonomisinin önemli ayırt edici özelliği, eve ve okula yakın mesafelerde iş seçeneklerini kullanmalarıdır. Zeynep ve Figen kendi iş deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Aktif olarak çalışamıyorum bir ürün alıyorum eve, çünkü benim küçük kız birazcık rahatsız. Evde bir doğal gaz boru işi yapıyorduk. Kelepçe işi yapıyorduk o da bu aralar durduğu için şu anda çalışamıyoruz. İşler çok oldu ama yani gitmeyi düşünsem şimdi Yağmur’u biliyorsunuz, öğlene kadar okuyor. Şimdi öğlene kadar da bu taraflarda iş yok. Olan da para bile vermiyor. Şimdi başka bir yere gitmeye kalksam hem durumum yetmez. Hem saatim ve zamanım uyum sağlamaz.” (Zeynep, 4 çocuk annesi, 2 yıldır bekar).

“Kapının önünde satan kaçak satıcılar oğluma dedi ki ya sen burada iki dakika dur da ben bir gideyim su alayım geleyim. Oğlumda da durdu. Oğlum orada bağılıyor. Gel burada var. Gel var. İki lira, beş lira, on lira. Artık böyle bağılıyor. Baktım oğluma hani bayağı bir para kazanıyor. Dedim ben bunu yapabilirim dedim. Niye yapmayayım dedim. Yani hamileydim. Ve bir geleceğin olması gerekiyor. Yani benim çocuğum doğacak. Ama çocuğumla ilgili herhangi bir planım yok. Çünkü bir gelirim yok. Sabit bir gelirim yok. O zamanlar sadece oğlum için yedi yüz elli TL. tek yardım alıyordum. Ve kiram dokuz yüz TL’ydi. Ben yetiştiremiyordum hiçbir şekilde. Bu şekilde

dedim hani olsun dedim ya. Evde boncuk işi falan yapmaya başladım. İlk, kendimin ve oğlumun küçük kıyafetlerini satmaya başladım. Oğluma gelen küçük kıyafetleri satmaya başladım. Kendim işte satabileceğim kıyafetleri daha doğrusu söyleyeyim. Güzel de olsa satılsın dedim en azından elime para geçsin de hani eksiklerimi tamamlayayım dedim. O zamanlar su doğal gaz hepsi kapanmış. Ve hepsini kaçak kullanmak zorundayım.” (Figen, 2 çocuk annesi, 1,5 yıldır bekar).

Katılımcıların yalnız annelik ekonomisi, kırılgan, istikrarsız, güvencesiz ve geçici nitelikler taşıyan hizmet sektöründeki eğreti işlere dayanmaktadır (Temiz, 2004, s. 55; Durusoy Öztepe, 2018, s. 179). Geçinebilmek için çeşitli sorumluluklarının varlığı (ev içi sorumluluklar, bakım ve iş), onları güvencesiz çalışma biçimlerine sürüklemektedir (McKay vd., 2012, s. 7). Katılımcılar ev temizliği, parça başına çalışma, fabrikada çalışma, seyyar satıcılık ve pazarcılık ve yaptıkları el işi ürünleri satmak gibi iş seçenekleri arasında geçişler yapmaktadır. Pek çoğu niteliksiz işler olması nedeniyle işlerin sürekliliği gibi bu işlere hangi kaynaklarla ulaşabildikleri ve bu nitelikteki işlerin hangi ağlarla sürdürüldüğü de önemlidir. Füsün kendi deneyimini şu şekilde aktarmaktadır:

“... Bir komşu, tekstil gece var dedi. Ben de çocuklarımı dedi kaynanama bırakıyorum. Gel dedi seni götüreyim. En azından günlük para çocukların ihtiyaçlarını karşıla. Öyle öyle. Artık o bayanı takip ettim. Zaten yan konmuşum. Beraber gidiyorduk. O sayesinde artık hiç daha da durmadım. Şu anda yevmiye olarak gidiyorum. Şimdi temizliğe gidiyorum. İyi gidiyorum. ... Dört yıldır da burada olduğum için artık hepsini tanıyoruz. İş verilirdi. Yine ben muhtardan da çok kişiyle tanıştığım için hani bir dört beş bayanla. Onlar artık beni tanıyor. Tamam. Mesela abla iş olduğu zaman ben mağdur etmeyim diyorum.” (Füsün, 5 çocuk annesi, 6 yıldır bekar).

Düzensiz işlerde, yaşanan sosyal çevrenin enformel kaynaklarını kullanmanın öneminden söz edilebilir. Bu işlerde, özellikle kadın çalışanlar öne çıktığı için, kadınların kendi aralarında bir dayanışma ürettiği gözlemlenmektedir. Özellikle temizlik işleriyle ilgilenen kadınlar, işvereni kaybetmemek için kendi aralarında paylaşımlarda bulunmaktadır.

Yalnız annelikte temel geçim stratejisi bakım sorumluluklarını aksatmadan hane sorumluluklarını takip etmektedir. Gelir yetersizliği içinde olan kadınlar için bu durum kaçınılmaz olarak çalışma koşullarının ve seçeneklerinin azalmasına neden olmaktadır. Örneğin ilk öncelik eğitime uygun bir iş olmayacaktır. İstanbul gibi büyük bir kentte iş seçeneği sayısız olabilir ancak okul ve ev mesafesine yakın ve daha esnek çalışma koşullarına uygun işlerde çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle yoksul yalnız anneler serbest piyasa koşullarında daha da kırılgan hale gelmektedir. Güvencesiz, iş güvenliği ve zaman yoksunluğu içinde geçinmeleri güçleşmektedir.

4.4. Enformel ve Formel Sosyal Çevre

Yalnız annelikte kamusal alanda bulunmanın önemli derecede farklılaştığı söylenebilir. Katılımcıların deneyimleri “Sığınma Evi Neden Var”, “Emlakçı, Temiz Kiracı Arar” ve “Sosyal Yardım, Devletin Verdiği Benim için Çok Büyük” alt temaları altında birleşen anlatılarla bu ana tema başlığı altında incelenmektedir. Evlilik süreçlerinde özel alana sıkışan çoğu kadın, aslında bir zorunluluk olarak toplumla ve toplumsal kaynaklar ile daha çok ilişki kurmaktadır. Bu farklılaşma, özel ve kamusal alanın daha çok birbiri içine geçtiği, farklı kişi, grup, sistem ve yapıları da içine alan daha geniş bir çevrede meydana gelmektedir. Walby (1990) özel ve kamusal alanın iç içe olduğundan söz etmektedir. Bu bağlamda kullanılan çevre kavramı, özel ve kamusal alanın geçişkenliğinden yararlanılarak kullanılmaktadır. Sevim, özel alan olan evin, dışarıdan nasıl görüldüğünü önemsediyini, şu sözlerle açıklamaktadır:

“Mesela benim tamir işim oluyor evde. Mesela şeyci geldi, geçen su tesisatım bozuldu. İnandır mısın, eve geliyor, ben korkuyorum biliyor musun? Ben şimdi şu görece, öbürü görece... Yanlış anlayacak şimdi sonuçta bir akıllarına kurt düşecek. Hemen ne yapıyorum? Komşumu çağırıyorum yanıma.” (Sevim, 1 çocuk annesidir, 5 yıldır bekardır).

Sevim’in mahallede çıkacak dedikodulara karşı önlem almak istediği anlaşılmaktadır. Mahalle baskısını açıklayan bu örnekte, hoşgörünün olmadığı ve kişilere karşı bir göz baskısı uygulandığı ve evin gözetim altında olduğu görülmektedir (Mardin, 2007). Sevim ve diğer katılımcılar, mahalle baskısını hafifletmek ve kontrol altında tutabilmek için “evde erkeğin olmamasını” açık etmemeyi bir taktik olarak kullanmaktadır. Kırsal yaşama göre kentlerde mahalle baskısının daha şiddetli olduğu ileri sürülebilir, kırsaldan farklı olarak kentte kadınlar bakışın nesnesidir (Massey, 1994, s. 234). Kentte kadınların risk ve riskli

ilişkiler algısının yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak yalnız annelikte yaşanan semtin sosyo-kültürel dinamiklerine göre kadınlar bu riskleri ön görebilir, kontrol altında tutabilir, sınırları belirlemede daha belirleyici olabilir. Kadınlar için kırsal yaşamda ilişkilerde sınırları belirlemek daha güç olabilir. Ayşe, kendi deneyiminde kır ve kent karşılaştırmasına dair şu ifadeleri paylaşmaktadır:

“Eğer hani İstanbul gibi bir yerde yaşamasaydım, köy gibi bir yerde yaşasaydım zorluklar olurdu, kapıdan dışarı göz çıkartmazlardı yani. Şu an o yüzden İstanbul gibi bir yerde yaşadığım için hani halime şükrediyorum. Tüm çevremde öyle boş yani akrabalarım falan, arkadaş çevrem yok.” (Ayşe, 1 çocuk annesi, 1 yıldır bekar).

Ayşe'nin boşanmış bir kadın olmanın köy koşullarında gözetlendiğine, kadının kontrol altında olduğuna dair ifadesi dikkat çekicidir. Kırsal bölgelerde ataerkil baskısının şiddeti kadınlar için daha zorlayıcıdır. Dedikoduların -mahalle baskısının- kırsal bölgelerde kadınlar için daha ağır bir durum olduğu ve büyük oranda evin dinamiğini etkilediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle katılımcılar, kırdaki yaşayan ailelerinin yanına gitmemeyi ekonomik zorluklar yaşasa bile tercih etmemektedir.

Katılımcıların yararlandıkları sosyal destek mekanizmaları, dağınık ve parçalı bir yapıdadır. Kadınlar, yakın sosyal destek sistemleri dışında, formel destek sistemlerinden de yararlanabileceklerini sıklıkla duyuma dayalı öğrenmektedir. Bilgin'in (2018, s. 100) sığınma evinde kalan kadınlarla yaptığı çalışmada, bilgi eksikliğinin yardım arama davranışına etki ettiği gözlemlenmiştir. Formel ve enformel destek mekanizmalarından rastlantısal bir şekilde haberdar olmaktadır. Burada sıklıkla güvenlik güçleri kanalı ile kaynaklara ulaştıklarını vurgulamak gerekir. Figen, deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Parkta oturuyordum. Ne yapacağımı bilmiyordum. Bir tane abla yanıma geldi. O süreçte benim o halimi gördü, işte düşüncelerimi gördü, telefon konuşmalarımı falan duydu. Çünkü ben ailemin yanına gitmek istiyorum. Ailem istemiyor, çocuğumu istemiyorlar. Parkta oturuyordum. Ne yapacağımı bilmiyorum. Bana dedi ki ‘sığınma evine gitsene’ ilk onun bana söylemesi ile gittim. ‘Yedi aylık hamileydim. [...] Sonra kadın sığınma süreci doldu.’ (Figen, 2 çocuk annesi, 1,5 yıldır bekar).

Şiddet ortamından uzaklaşmak ve güvenli bir yaşam alanına erişmek için sığınma evleri önemli bir yerde durmaktadır. Kadınların sığınma evlerinden nasıl yararlanacaklarını bilmemesi, sığınma evlerine dair önyargılar, kamusal hizmetlere erişimde ortaya çıkabilecek engellerdendir. Toplumsal önyargılar, sığınma evi gibi sosyal hizmetlerin değersizleştirilmesine de neden olmaktadır. Örneğin, sığınma evinden yararlanmayı, haklar çerçevesinde değerlendirmek yerine, buradan yararlanan kişiler korumasız, sahipsiz, güçsüz olarak değerlendirilmekte ve toplumsal karşılığı “buralara düşme” olarak yorumlanmaktadır (Bilgin ve Tuncay 2020, s. 100).

Katılımcıların sığınma evinden yararlanması ekonomik olarak güçlenmelerinde ve çocuklarıyla bir yaşam kurabilmelerinde başlangıç noktası olabilir. Özellikle güvenli bir alanda psikososyal ve ekonomik olarak desteklenmeleri bağımsızlaşabilmelerinde etkilidir. Katılımcılar için kendilerine ait bir evin öneminden daha önce söz edilmiştir. Araştırma sürecinde kadınların ev ile kurduğu ilişkiyi anlamak için, evin nasıl kiralandığı ve evin nasıl düzenlendiği üzerine de konuşulmuştur. Bu, araştırma sürecinde yeni bir soru olarak ortaya çıkmıştır. Bir anlamda toplumla ilişkilene biçimi, ev bulma deneyimleri ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Ev sahipleri kendilerine güvenilir, düzenli kirasını ödeyen kiracılar bulmak istemektedir ve “temiz kiracı” aradıklarını vurgulamaktadırlar. Yalnız annelikte ev kiralarken kira bedeliyle birlikte değer yargılarının da ele alınması gerektiği görülmektedir. Kadınların yalnız anne olduğu anlaşıldığında, ev sahipleri veya emlakçılar kira bedelinden önce kadınlık normlarını gündeme getirmektedir, Merve kendi ev kiralama deneyimini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ev vermediler. Tek olduğum için vermediler, çocuklarımla yaşayacağım için. Dediler ki hayır. İşte eşiniz olmadığı için olmaz. Ben böyle çok şaşırıyordum. Direkt ev sahipleriyle görüşüyordum bir de. Hani sahibinden birkaç evle öyle görüşmüştüm. Ama vermediler. Öyle. Tabii ki o kapanmamla beraber kapıları kapattım ben, bakışları, hani insanların bakışları vardır ya.” (Merve, 2 çocuk annesi, 5 yıldır bekar).

Emlakçı ve ev sahiplerinin en yüksek bedelden evi kiralamak istediği ama kiracıya güvenmeyi de istediği düşünülebilir. Bu nedenle “memura verilir ev” söyleminin altında kiracı ile ilişkisini güvenceye alma düşüncesi yer almaktadır. Ancak “aileye verilir ev” söyleminin altında ataerkil değerlere uygun bir aileyi arama düşüncesi yatmaktadır. Resmî ya da dinî nikahla evli olmak, kadının meşru ve ahlaki sınırlar içerisinde yer aldığını gösteren ve onu dışarıya kapatan bir örtü işlevi görmektedir. Evlilik sözleşmesi olmadığında bu

işlevsel örtünün koruması ortadan kalkmaktadır ve kadının aile sahibi olması ayrıcalığı da elinden alınmaktadır. Yalnız annelikte kadınlar, erkeksiz ve ahlaki sınırları aşabilir, kadınların sınırları aşılabilir değerlendirildiğinden, Merve, başını kapatmış olmanın bir yönüyle kendini koruduğundan söz etmektedir. Merve'nin 'kapanmamla ben bakışları, sözleri kapattım' ifadesi, özel alandan kamusal alana genişleyen namus kaygısını göstermektedir. Suna ise ev kiralama deneyimine ilişkin detayları şu sözlerle aktarmaktadır:

"Ne dediler biliyor musun? Bak aklıma ne güzel getirdin. Siz çok kişiyle görüşmüşsünüz. Kadın bana böyle etti. Sen sığınma evinden mi çıktın dedi? Sanki ben kötü bir yerden çıkmışım. 'Çocuklarımla düzen kuracağım, çalışacağım.' dedim. 'Namuslu yaşayacak mısın?' Böyle konuşuyorlar benimle düşünabiliyor musun? Vermedi evini bana." (Suna, 2 çocuk annesi, 4 yıldır bekar).

Heteronormatif toplumda kadınlık sınırlarının dışına çıkmak, kadınlar için bir itibar kaybı olarak değerlendirilmektedir. Yalnız annelikte kadınların karşılaştığı damgalayıcı tutumlar, itibarlarının sarsılmasına neden olmaktadır (Goffman, 2014). Kadınlar, kendilerinden beklendiği gibi, yuvalarına sahip çıkmadıkları, baba evine geri dönmedikleri, yeniden evlenip ev-bark olmadıkları, sığınma evinde kaldıkları aslında "başına buyruk" davrandıkları için damgalanmaktadır. Bu etiketlenmenin başka bir yönü sosyal hizmetlerden yararlanmış olmaktır. Toplumda sosyal hizmete dair yetersiz ve yanlış bilgi sosyal hizmetlerden yararlanan kişilerin güçsüzlüklerine odaklanmaya neden olmaktadır. Bu bağlamda kadınların yardım arama ve talep etme davranışlarını da olumsuz etkilenmektedir. Bu noktada sosyal hizmet uygulamalarının hem kadınları desteklemesi hem de söz konusu damgalayıcı tutumlarla çalışması beklenmektedir.

Kadınlar çeşitli formel ve enformel sosyal yardımlardan yararlanmaktadır. Mahalle muhtarları, hayırseverler, kamu spotları sayesinde yardım kanallarına ulaşmaktadırlar. Daha çok barınma, giyim, beslenme, hijyen ve faturaların karşılanmasında gönüllük temelli sosyal yardım sistemlerinden yararlanmaktadırlar. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının sosyal yardımları ve yerel yönetimlerin sunduğu maddi sosyal yardımlar, geçimlerini kolaylaştırmaktadır. Ancak, yalnız annelikte formel destek sistemlerinden yeterince desteklenmediğini düşünen katılımcılar da vardır. Hizmetten yararlanma süreçlerinde bazı güçlükler yaşadıklarından söz etmektedirler. Özellikle maddi destek başvurularında kadınların bekar ve bir erkekle ilişkisinin olmamasının öne çıktığı ve muhtaçlık değerlendirmesinde etkili olduğu gözlemlenmektedir. Figen, sosyal yardım başvurusu hakkında şu sözleri aktarmaktadır:

"Yani benim devletten aldığım yardımları kesmeye de çalıştılar. Ben muhtaç olayım diye. Eşim. Yani evet bunun babası. Arayarak farklı yalan beyan vererek. İşte mesela diyelim bir komşu gibi tanıtıyordu kendini. Söyledim 'Hiçbir şeyim yok' dedim. Evimi gezdiler. 'Bakın burada bir sürü kıyafet var, bu kıyafetleri ben kendim alıyorum. Hatta makinede şu an yıkanan kıyafetler de var. Yarın Salı, bunları pazarda satıyorum' dedim. İşte bilmiyorum artık inanmadılar bana. [...]. 'Ben ikinci el kıyafet satıyorum. Masa iznim de var. Hani bu konuda araştırabilirsiniz'. 'Yok, biz sizi araştırdık' diyor. 'Beraber yaşadığınızı öğrendik'. Gerçekten ben beraber yaşamıyorum. Kızın babası geldi, diyorum." (Figen, 2 çocuk annesi, 1,5 yıldır bekar).

Sosyal hizmet disiplininde, kişilerle güvenilir ve empatik bir ilişki kurmak, mesleki değerlerdendir. Bu bağlamda sosyal hizmetlerden yararlanan kişilerin yaşam deneyimlerine saygı göstermek ve onları anlamak için çaba göstermenin önemi ortaya çıkmaktadır. Aksi taktirde güvenilir olmayan bilgi kaynaklarını kullanmak, mevcut önyargıların yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Özgürleştirici sosyal hizmet ve feminist sosyal hizmet uygulaması kişilerle ilişki kurarak önce onların deneyimlerini merkeze alarak mümkün olmaktadır (Dominelli, 2002, s. 7-8; Thompson, 2016, s. 170). Figen'in örneğinde olduğu gibi kişilerin beyanı dışında alınan bilgiler, sosyal hizmet uygulamaları için yanlış ya da doğru yönlendirici olmaktadır. Figen, kendisi için önemli bir kaynağı, hatalı bir yönlendirme nedeni ile kaybetmiştir. Bu ve benzeri deneyimler, kişilerin toplumla ve toplum kaynakları ile olan ilişkisini daha da kırılğanlaştırmaktadır. Asuman ise sosyal desteğin kendisi için ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır:

"Şu an mesela devlet ben sigortada çalışıyorum diye bana mesela destek vermiyor. Hani ne bileyim çalışan, çalışıp ayrı olup da çalışan kadınlara da destek verilmesi gerekiyor. Hani bu kadın çalışıyor diye vermeyip sadece kadın sığınmaya giden kadınlara destek verilmemesi gerekiyor bence. Kadın çalışıyor ama kadın yetiştiremiyor ki çalışsa ne olacak? Bir de üstünde borç harç çıkarsa yani yetiştiremiyor, olmuyor." (Asuman, 1 çocuk annesi, 4 yıldır bekar).

Katılımcıların sosyal yardıma başvurdıklarında, güvenceli bir işte çalışıyor olması, başvurularının kabul edilmemesine veya yardımlarının kesilmesine neden olmaktadır. Sosyal yardım ve sosyal güvenceli iş

arasındaki ilişkide “muhtaç kimdir” sorusunu yeniden ele almak gerekmektedir (Dilik, 1980: 69; Başer ve Kırlioğlu, 2020, s. 1489; Taş ve Karataş, 2024). Var olan ekonomik kaynaklar ve sosyal destek mekanizmaları değerlendirildiğinde bakım, barınma ve diğer hane içi gereksinimler karşısında kadınların, gelir yetersizliği içinde olduğu görülmektedir. Çünkü çalışıyor olmalarına karşın gelirlerinden yeterli fayda sağlanmadığından sosyal yardıma gereksinim duymaktadırlar (Duran ve Cenikli, 2021, s. 157). Yalnız annelerin yararlandığı sosyal yardım mekanizmalarının, dayanışmacı bir sosyal çevre edinmelerine de aracılık ettiği gözlemlenmektedir. Figen, deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Esra Hanım'la Facebook üzerinde böyle bakıyordum, normalde ben sosyal medyada hiç kullanmam, Facebook üzerinden baktım. Kadın Kent Konseyi yazıyordu. Benim de hani yardımım kesilmiş. Ben mecbur söyleyeceğim dedim, abla dedim hani böyle zor durumdayım. Söyledim, yani azıcık her şeyiyle anlattım. Telefon numaramı istedi. Telefon numaramı verdim, evime geldi. Evimde, evimde benle görüştü. İşte biraz araştırdı. Kendisi hani haklı olarak. Biraz araştırdı. [...] İşte Esra abla hepsini kontrol ediyor. Hani yardım bana olursa işte Kızılay mesela Kızılay'dan gelen yardımları bana Esra abla sağladı.” (Figen, 2 çocuk annesi, 1,5 yıldır bekar).

Figen'in sosyal yardım kaynağı ile başlayan ilişkisi başka kaynaklarla buluşmasına, ortak deneyime sahip kadınlarla buluşmasına, dayanışmasına ve güvenilir bir sosyal çevre edinmesine fırsat sağlamıştır. Figen'in örneğinde olduğu gibi, kadınlarla birlikte gereksinimlerini tanımlamak, yaşadıkları sorunların ardındaki nedenleri birlikte sorgulamak, güçlenmelerine aracılık etmektedir. Bu dayanışmacı ve destekleyici tutum, yalnız anneliği inşa etmelerinde önemli değişiklikler yaratmaktadır.

Yalnız annelik deneyimlerinde kadınların, sosyal çevrelerinde yer alan kaynaklarla yeni ilişkiler kurdukları gözlemlenmektedir. Kişisel, kültürel ve yapısal ilişkilerde yaşamlarını kolaylaştıracak kaynaklara karşı açık bir tutum sergilemekle birlikte müzakere edici oldukları düşünülmektedir. Başka bir ifade ile yaşamlarını sınırlandıracak ve baskılayacak çevresel kaynaklara karşı taktiksel davranmaktadırlar. Çünkü ataerkil değer yargılarına ve söylemlere karşı ailelerini korumaları gerekmektedir. Yalnız anneler yakın ilişkilerinden başlamak üzere topluma ve toplumsal yapılara uzanan çevreyle kurduğu ilişkide özne olmaları, dirençliliklerini göstermektedir. Yalnız anneler kendi yaşamlarına sahip çıkarak, ilişkilerini yeniden düzenlemekte, kaynaklara erişmek için çaba göstermekte, zorluklar karşısında çeşitli baş etme güçleri geliştirmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada sosyal hizmet perspektifiyle kadınların yalnız annelik deneyimlerini hangi pratiklerle inşa ettiğini anlamak ve açıklamak amaçlanmaktadır. Heteronormatif toplumlarda toplumsal cinsiyet rollerinde değişimler yaşanmakla birlikte annelik kadınlara içkin bir rol olarak yeniden üretilmektedir. Bu çalışmada gözlemlendiği gibi boşanma sonrasında çocuk bakım ve sorumluluğunu üstlenen ebeveynler sıklıkla kadınlardır. Annelik sınıf, eğitim, sosyo-kültür ve kuşak fark etmeksizin güçlü bir şekilde kadınlığa yerleşmesine rağmen ideal bir annelik kurgusundan söz etmek güçtür. Sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yapılara bağlı olarak yalnız annelik deneyimleri farklılık göstermektedir.

Araştırma sonucuna göre, yoğun annelik ideolojisi çocukla ilgili her alanda anneliğin genişlemesine neden olurken, babalıkla ortaklaşmayı da ortadan kaldırmaktadır. Anneliğin doğal ve evrensel bir rol olarak kategorize edilmesi hem evlilikte hem de boşanma sonrasında anneliğin güçlü bir şekilde sürekliliğini yeniden üretmektedir. Yalnız annelikte, ebeveynler çocukları konusunda eşit rol paylaşımı yapmadığında, annelik derinleşmektedir. Katılımcılar arasında bu durumun yaygın olduğu görülmektedir. Babaların çocuklarla ya hiç ilişkisi yok ya da baba çocuk ilişkisi belirsiz ve düzensizdir. Baba ve çocuk ilişkisinin planlanmasında annelerin rol üstlenmesi, anneliğin genişleyen bir ebeveynliğe dönüştüğünü düşündürmektedir. Bu, kadınlar için bir baskı kaynağıdır. Çünkü daimi olarak çocuğun psikolojik, duygusal, sosyal ve ekonomik gereksinimlerini gözlemleyen, koordine eden, tüm bunlara yetmeye çalışan makbul bir anneliği sergilemeleri gerekmektedir. Katılımcılar, anneliğin getirdiği bakım yükü ve sorumluluğunu eleştirmekle birlikte anneliği içselleştirmektedir. Bu bağlamda tüm zamana, ilişkilere ve mekâna yayılan bir annelik rolü varken, anneliği ertelemeleri veya annelikten vazgeçmelerini düşünmek zordur. Bunun yerine yalnız anneler, yoğun annelik ideolojisi ile müzakere etmektedir. Anne çocuk ilişkisinin sınırlarını değiştirerek, çocuğu bir motivasyon kaynağı olarak anlamlandırarak anneliği bir güçlenme aracına dönüştürmektedirler. Anne olmak, boşanma ile kaybedilen toplumsal statünün yeniden kazanımında önemli bir pozisyonudur. Özel ve kamusal alanda etkili olan ataerkil değerlerin düşük sosyal-ekonomik gelire sahip yalnız anneler üzerinde daha etkili olduğu

gözlemlenmektedir. Gelir yetersizliği içinde olan kadınlar, “anne” olmayı önyargılı tutumlar ve tehditlere karşı bir korunma pozisyonu olarak anlamlandırmaktadır. Boşanmış bir kadın olarak erkeklerin tacizinden, gözetiminde ve mahalle baskısından annelik statüsünü kullanarak korunmaktadırlar. ‘Benim çocuğum var’ söylemi, bu korunmanın en hızlı, güvenli ve makbul şekilde kullanılmasının simgesel ifadesidir.

Araştırmanın bir başka sonucu, yalnız annelik kamusal ve özel alanda, özellikle sosyal ve ekonomik ilişkilerde bazı sınırlılıklar getirmektedir. Sosyal ilişkilerinde evli olmadıklarını gizli tutarak, özel yaşama ilişkin fazla bilgi paylaşmayarak buradaki riskleri yönetmektedirler. Yaşamlarını çocuk merkezli kurdukları için aynı kontrolü, ekonomik ilişkilerde yapmaları güç görünmektedir. Çocuklarının bakım, eğitim ve gelişimine uygun iş seçimleri yapmaktadırlar. Bu nedenle annelik pozisyonları gereği iş seçenekleri oldukça kısıtlanmaktadır. Bu durum yalnız annelerin düzensiz ve güvencesiz işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Katılımcıların gelir kazanma kapasitesi ve yapabilirlikleri kısıtlandığı için sosyal yardım en önemli desteklerden birisi haline gelmektedir. Kaçınılmaz olarak sosyal koruma mekanizmalarıyla sosyal yardımlarla yinelenen bir yardım ilişkisine girmektedirler.

Araştırmanın bir başka sonucu, yalnız annelikte kök aile-akraba, eski eş ve yakın sosyal çevresi ile kurulan ilişkiler farklılaşmaktadır. Kadınlar, çocuklarıyla birlikte kendisini baskılayan ilişkilene biçimlerinden ayrılmaya çaba göstermektedir. Bu değişimin olumlu toplumsal yansımaları vardır. Kadınlar “aile olmayı”, egemen anlayıştan ayrıışan bir aile biçimiyle inşa etmektedir. Ancak kadınların kişisel ve kültürel ilişkilerinde öne çıkan faillik özellikleri, yapısal ilişkiler bağlamında daha edilgindir. Başka bir ifadeyle yalnız annelik deneyimleri egemen sosyo-kültürel değerlerden ayrıışmaya fırsat sağlasa da yaşanan deneyim sosyal gerçekliğin bir parçası olarak daha geniş sosyal, ekonomik ve politik yapıların bir parçasıdır. Özellikle düşük gelire sahip kadınların yalnız annelikte ciddi ekonomik zorluklar yaşadıkları ve yapısal mekanizmalar karşısında yalnız kaldıkları görülmektedir. Bu bağlamda sosyal politikaların yalnız anneliği nasıl ve ne kadar kapsadığı değerlendirilebilir. Sosyal politikalarda yalnız annelik, sosyal yardım ve nafaka konusunda öne çıkmaktadır. Esasen iki ana başlık, kadınların geçim ve bakım sorumluluklarını ele almaktadır. Katılımcıların deneyimlerinden hareketle, yalnız annelikte ekonomik güçlüklerin derinleşmesinin en önemli nedeninin, paylaşılabilen bakım yükü olduğu anlaşılmaktadır. Bakım yükünü düzenleyen tek yasal dayanak nafaka ve babayla görüşme günleridir. Katılımcıların deneyimlerinde, ebeveynliği paylaşma ve var olan yasal düzenlemeleri izleyen ve bu düzenlemelerin işlevselliğini geliştiren uygulamalara gereksinim olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yalnız annelikte çalışma koşulları ile bakım yükünün daha iyi koordine edilmesini sağlayacak seçeneklere gereksinim duymaktadırlar. Bu anlamda yalnız annelikte kadınların sosyal korumadan yararlanabilecekleri iş fırsatları ve kamusal bakım destek sistemleri geliştirilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucu, sosyal hizmet uygulamalarının yalnız annelik deneyimlerinde güçlendirici, destekleyici, savunucu ve özgürleştirici bir yerde durduğu gözlemlenmektedir. Kadın hizmetlerinde ve çocuk hizmetlerinde yalnız annelik yapan kadınlar, sığınma evi, sosyal yardım ve çocukları için kurum bakımı hizmetlerinden yararlanmaktadır. Araştırmanın katılımcılarının sıklıkla kamusal hizmetlerden yararlandığı görülmektedir; ancak gönüllü sosyal destek sistemleri de güçlenmelerinde önemli katkılar sunmaktadır. Yararlanan sosyal hizmetler sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler ve merkezi yönetime bağlı kamu kurumlarıdır. Farklı sosyal koruma mekanizmaları olduğu için sosyal hizmet uygulamalarının niteliğinde değişiklikler olduğu görülmektedir. Özellikle sosyal yardım uygulamalarında kontrol edici, denetleyici ve eşitsiz güç ilişkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Gelir yetersizliği içinde, sadece eşi vefat eden yalnız anneler düzenli sosyal yardım alabildiği için bunun dışında kalan kadınlar, sosyal yardım uygulamalarından verimli bir şekilde yararlanamamaktadır. Bu uygulamanın katılımcılar arasında da eleştirildiği gözlemlenmektedir. Yalnız annelerin yararlandığı bir diğer sosyal hizmet uygulaması sığınma evleridir. Sığınma evleri boşanma süreci ve hemen sonrasında yalnız annelikte önemli bir destek mekanizması olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar arasında sığınma evinden yararlanan kadın sayısı azdır. Yalnız anneler hizmetin önemini vurgulamakla birlikte, ilgili kurumlarda çalışan mesleki uygulamaların farklılaştığına dikkat çekmektedir. İş birliğine açık, empatik ve eşit güç ilişkisi kurulan mesleki uygulamalarda yalnız annelerin güçlendikleri ve değişime daha açık hale geldikleri gözlemlenmektedir. Diğer yandan, mesleki uygulamalarda yargılayıcı ve güçsüzlük söylemlerinin yalnız annelerin baş etme biçimlerini olumsuz etkilediği gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, yalnız annelik pratikleri, egemen annelik ideolojisinin değerleri çerçevesinde inşa edilen ancak bir başka yönüyle annelik kurumunun değerlerini de eleştiren güçlenme pratiklerini içermektedir. Bu bağlamda yalnız annelik pratiklerinin, annelik kurumu ve annelik deneyimi arasında bir performans olduğu görülmektedir. Sosyal hizmet uygulamalarında yalnız anneliğin bu gerilimli ilişkideki müzakeresini anlama

ve kabul etmenin, iş birliği içerisinde kadınların baş etme biçimlerini geliştirmenin eşitsiz güç dinamiklerini yeniden üreten mesleki uygulamalara karşı eleştirel olmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın Önerileri;

- Çocuk bakım sorumluluğunun belirgin olduğu yalnız annelik deneyimlerinde, bakım yükünün paylaşılmasına ihtiyaç vardır. Öncelikle boşanma süreci ve sonrasında ebeveynler arasında bakım yükünün eşit paylaşılması için ortak velayet uygulaması gibi eşitlikçi uygulamaların geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Bakım veren ebeveyne ödenen iştirak nafakasının düzenli şekilde alınmasında ve takip edilebilmesinde yaşanan sorunların önüne geçilmesi gerekmektedir. Gelir yetersizliği içinde olan yalnız annelerin iştirak nafakasından yararlanması ve ödenmeme durumunda başvurulacak denetim mekanizmaların güçlendirilmesi ve kadınların bu süreçte desteklenmesi gerekmektedir.
- Yalnız annelikte sorumlulukların koordinasyonunu sağlamada desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Enformel sosyal destek sistemleri yetersiz kaldığında, özellikle bakım yükünün paylaşılabilceği kamusal kreş hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Bununla birlikte okula destek hizmetleri bağlamında sosyal kulüp ve etüt uygulamaları hem yalnız annelerin hem de çocukların desteklenmesi için geliştirilmelidir.
- Sosyal yardım, sığınma evi ve çocuk koruma gibi öne çıkan sosyal hizmet uygulamalarında kadın deneyimleri merkeze alınmalıdır. Sosyal hizmet uygulamalarında görev alan profesyonellerin kişisel, kültürel ve yapısal baskı unsurları karşısında yalnız annelerin konumunu, eleştirel perspektifle değerlendirmeli ve eleştirel sosyal hizmet uygulamaları geliştirilmelidir.
- Gelir yetersizliği ev içi sorumlulukların, çocuğa karşı sorumlulukların ve ekonomik sorumlulukların koordinasyonunda yalnız anneleri güçsüzleştirmektedir. Sosyal politikaların, gelir yetersizliği içinde yalnız anneleri bütüncül bir şekilde desteklemesi gerekmektedir. Bu bağlamda tek ebeveyn ailelere yönelik özellikle bakım ve geçimi destekleyen bütüncül sosyal politikalara öncelik verilmesi gerekmektedir. Evrensel sosyal yardım modellerinin değerlendirilmesi, sosyal yardımların haklar perspektifinde geliştirilmesine ihtiyaç vardır.
- Toplumsal yaşamda dayanışmanın yalnız anneler için önemli olduğu görülmektedir. Kadın deneyimini merkeze alan danışmanlık hizmetlerinin kamu hizmetleri bağlamında yaygınlaştırılması ve çeşitli destek grupları ile yalnız anneler arasında dayanışmanın güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Yalnız annelerin çalışma koşulları değerlendirildiğinde sosyal risklere karşı korumasız oldukları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda güvenceli iş seçeneklerinin geliştirilmesine, yalnız anneliği kapsayan çalışma ve bakım koşullarının birbirini desteklediği istihdam olanaklarının güçlendirilmesine ihtiyaç vardır.
- Bu araştırmada düşük gelire sahip kadınların yalnız annelik deneyimleri tartışılmaktadır. İlerleyen dönemlerde yapılacak çalışmaların farklı özne grupları ile gerçekleştirilmesi annelik çalışmalarına katkı sunacaktır.

Bu çalışma için Hacettepe Üniversitesinin Etik Komisyonundan 09.09.2020 tarihli ve 12908312-300/00001227837 sayılı kararla izin alınmıştır.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm sürecine yazarlar eşit derecede katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Adams, R., Dominelli, L. ve Payne, M. (2002). *Critical practice in social work*. Palgrave.
- Aktaş Akoğlu, Ö. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 29(1), 153-172. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/515213>
- Alpar, B. I., Çiçek, Ş., Özlü, B. ve Filik, M. (2023). Çoklu dezavantajlılık bağlamında tek ebeveyn kadın öğretmenlerin maddi koşulları ve geçim stratejileri: Ankara örneği. *Erciyes Akademi*, 37(1), 91-125. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1231799>
- Arendell, T. (2000). Conceiving and investigating motherhood: The decade's scholarship. *Journal of Marriage and the Family* 62(4), 1192-1207. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01192.x>
- Attree, P. (2005). Parenting support in the context of poverty: A meta-synthesis of the qualitative evidence. *Health and Social Care in the Community*, 13(4), 330-337. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2005.00562.x>
- Avan, E. (2019). *Boşanma sürecindeki kadınların sosyo-ekonomik özellikleri, sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri ile ilişkili faktörlerin tanımlanması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Aydiner Boylu, A. ve Öztö, H. (2013). Tek ebeveynli aileler: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyoekonomi*, 19(19), 208-220. <https://doi.org/10.17233/se.37916>
- Badinter, E. (2017). *Kadınlık mı annelik mi* (3. baskı). (çev. Ayşen Ekmekçi). İletişim Yayınları.
- Başer, D. ve Kırhoğlu, M. (2020). Türkiye'deki sosyal yardım sistemine yönelik sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1486-1513. <https://doi.org/10.33417/tsh.732889>
- Bernardes, J. (1985). Family ideology: Identification and exploration. *The Sociological Review*, 33(2), 275-298. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1985.tb00806.x>
- Bilgin, Y. (2018). *Sığınma evlerindeki kadınların kadına yönelik şiddet ve kadın sığınma evlerine bakışı: İstanbul örneklem* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Bilgin, E. ve Tuncay, T. (2020). Sığınmaevinde kalan kadınların toplumsal cinsiyet rolleri tutumları ve yardım arama davranışlarının incelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (16), 43-61. <https://doi.org/10.46218/tshd.795180>
- Bora, A. (2018). *Kadınların sınıfı: Ücretli ev emeği ve kadın özelliğinin inşası* (8. baskı). İletişim Yayınları.
- Bülbül, İ. ve Kaygusuz, S. (2022). Sosyal inceleme raporları üzerinden boşanma sürecindeki bireylere ilişkin bir değerlendirme: Adana Aile Mahkemesi örneği. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 67-83. <https://doi.org/10.17755/esosder.258824>
- Can, Y. ve Aksu, N. B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(58), 888-902. <https://doi.org/10.17755/esosder.258824>
- Chodorow, N. (1979). *Reproduction of mothering psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California.
- Coşkun, Ö. F. (2022). Çalışan bekâr annelerin örgütsel yaşamda karşılaştıkları sorunlar üzerine nitel bir uygulama. *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 293-311. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1100139>
- Creswell, J. W. (2009). *Research design qualitative, quantitative and mixed methods approach*. SAGE Publications.

- Davis, N. Z. (2019). Women, Jewish history, European history. *Jewish Social Studies*, 24(2), 33-36. <https://doi.org/10.2979/jewisocistud.24.2.04>
- Demircioğlu, N. S. (2000). *Boşanmanın, çalışan kadının statüsü ve cinsiyet rolü üzerine etkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Demirel, B. ve Buz, S. (2021). Tek ebeveynli hanelerdeki kadınların rol ve sorumluluklarındaki değişimler ve deneyimledikleri güçlükler. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 157-192. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1801566>
- Dilik, S. (1980). Sosyal yardımlar: İki anlamlı bir terim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01), 73-84.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. Palgrave.
- Donovan, J. (2019). *Feminist teori* (12. baskı). İletişim Yayınevi.
- Douglas, S. J. ve Michaels, M. W. (2005). *The mommy myth: The idealization of motherhood and how it has undermined all women*. Free Press.
- Duran, D. Ş. ve Cenikli, E. (2021). Yoksullukla mücadelede bir kamu politikası olarak bütünleşik sosyal yardım sistemi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 149-162. <https://doi.org/10.30794/pausbed.948490>
- Durusoy Öztepe, N. (2018). Hizmetler sektörünün eğreti işlerinde kadın istihdamı ve çalışma koşulları. Çağla Ünlütürk Ulutaş (Ed.) içinde, *Feminist sosyal politika: bakım, emek, göç*. Notabene Yayınevi.
- Erdut, T. (2005). İşgücü piyasasında enformelleşme ve kadın işgücü. *Çalışma ve Toplum*, 3(6), 11-49. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2575955>
- Feyzioğlu, S. ve Kuşçuoğlu, C. (2011). Tek ebeveynli aileler. *Aile ve Toplum*, 26, 97-110. <https://doi.org/10.21560/spcd.77415>
- Gittins, D. (1993). *Aile sorgulanıyor*. Pencere Yayınları.
- Glenn, E. N. (1994). Social constructions of mothering: A thematic overview. Grace Chang ve Linda Rennie Forcey (Eds.) içinde, *Mothering İdeology, Experience And Agency* (ss. 1-33). Routledge.
- Glesne, C. (2015). *Nitel araştırmaya giriş*. (çev. Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoglu). Anı Yayıncılık.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (çev. Şerife Geniş, Levent Ünsaldı ve Suphi Nejat Ağırnaslı). Heretik.
- Gornick, J. C. (2018). The socioeconomics of single parenthood: Reflections on the triple bind. Rense Nieuwenhuis ve Laurie Maldonado (Eds.) içinde, *The triple bind of single-parent families* (ss. 437-448). Bristol University Press.
- Hamzaoglu, M. (2019). *Namus kadına karşı şiddetin ideolojisi*. Siyah Kitap.
- Harding, S. (1987). *Feminism and methodology: Social science issues*. Indiana University Press.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradiction of motherhood*. Yale University Press.
- Hooks, B. (2014). *Feminizm herkes içindir: Tutkulu politika*. Toplumsal cinsiyet (3. baskı). Bgst Yayınları.
- İlkaracan, İ. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitlikçi, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için mor ekonomi. Çağla Ünlütürk Ulutaş (Ed.) içinde, *Feminist sosyal politika: Bakım, emek, göç* (ss. 31-67). Notabene Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler* (5. baskı). (çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunda Özbay). İstanbul Metis Yayınları.

- Kavas, S. ve Hoşgör, A. G. (2013). The parenting practice of single mothers in Turkey: Challenges and strategies. *Women's Studies International Forum*, 40, 56-67. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2013.05.004>
- Kelebek Küçükarslan, G. (2022). *Feminist sosyal çalışma perspektifiyle kadınların çekişmeli boşanma deneyimleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kelebek-Küçükarslan, G. ve Atasü-Topcuoğlu, R. (2024). Women's high-conflict divorce experiences and access to statutory social services in Turkey. *Affilia*, 39(4), 607-627. <https://doi.org/10.1177/08861099241233560>
- Kılıçarslan, S. ve Şahan, B. (2019). Divorce in Turkish society: Personal and family of origin characteristics. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 50(2), 1003-1032. <https://doi.org/10.14812/cuefd.848273>
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam.
- Mardin, Ş. (2007). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. Polity Press.
- Mckay, S., Jefferys, S., Paraksevopoulou, A. ve Keles, J. (2012). *Study on precarious work and social rights*. London: Working lives research institute. London Metropolitan University.
- McKenzie, H. ve McKay, F. H. (2018). Thinking outside the box: Strategies used by low-income single mothers to make ends meet. *Australian Journal of Social Issues*, 53(3), 304-319. <https://doi.org/10.1002/ajs4.48>
- Mclanahan, S. ve Booth, K. (1989). Mother-only families: Problems, prospects, and politics. *Journal of Marriage and Family*, 51(3), 557-580. <https://www.jstor.org/stable/352157>
- Mies, M., Bennholdt-Thomsen, V. ve Von Werlhof, C. (2008). *Son sömürge: Kadınlar* (3. baskı). (çev. Yıldız Temertürkan). İletişim Yayınları.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. CA: Sage.
- Miller, T. (2010). *Annelik duygusu mitler ve deneyimler*. İletişim Yayıncılık.
- Oberman, Y. ve Josselson, R. (1996). Matrix of tensions: A model of mothering. *Psychology of Women Quarterly*, 20(3), 341-359. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1996.tb00304.x>
- Özar, Ş. & Çakar, B. (2012). Aile, devlet ve piyasa kıskacında boşanmış kadınlar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* 16, 31-41. <https://feministyaklasimlar.org/wp-content/uploads/2013/05/sayi-16-yazi-4.pdf>
- Özkan, Ş. (2024). Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında ebeveyn izinleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (64), 381-407. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1478044>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). Pegem Akademi.
- Poyraz Yılmaz, E. B. (2019). *Tahakkümsüzlük ideali içinde amaç olarak kadın bedeni: Kürtaj hakkı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Rich, A. (1995). *Of woman born motherhood as experinece and institution*. W. W. Norton & Company.
- Ruddick, S. (1995). Maternal thinking. In *Philosophy, Children, and the Family*, 6(2), 101-126. <https://doi.org/10.2307/3177749>
- Rudowicz, E. (2001). Stigmatization as a predictor of psychological well-being of Hong Kong single mothers. *Marriage & Family Review*, 33(4), 63-83. https://doi.org/10.1300/J002v33n04_06

- Sands, R. G. ve Nuccio, K. E. (1989). Mother-headed single-parent families: A feminist perspective. *Affilia*, 4(3), 25-41. <https://doi.org/10.1177/088610998900400303>
- Sen, A. (1995). *Inequality reexamined*. Harvard University Press.
- Sennett, R. ve Cobb, J. (2018). *Sınıfın gizli yaraları*. (çev. Mustafa Kemal Coşkun). Heretik Yayıncılık
- Sever, M. (2015). Kadınlık, annelik, gönüllü çocuksuzluk: Elisabeth Badinter'den kadınlık mı annelik mi?, Tina Miller'dan annelik duygusu: Mitler ve deneyimler ve Corinne Maier'den no kid üzerinden bir karşılaştırmalı okuma çalışması. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 7(2), 72-86. https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000144
- Smart, C. (1992). *Regulating womanhood*. Routledge.
- Sutherland, J. A. (2010). İdealization of motherhood. Andrea O'Reilly (Ed.) içinde, *Encyclopedia of motherhood* (ss. 547-545). Library of Congress Cataloging in Publication Data.
- Şahin, Z. ve Karataş, K. (2023). Tek ebeveyn annelerin kök aile ilişkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(2), 1084-1097. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1272425>
- Taş, A. ve Karataş, K. (2024). Bir sosyal inceleme alanı olarak “muhtaçlık” değerlendirmesinde karşılaşılan etik ikilem ve sorunlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(2), 173-199. <https://doi.org/10.33417/tsh.1328468>
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti istihdam: İşgücü piyasasında güvencesizliğin ve istikrarsızlığın yeni yapılanması. *Çalışma ve Toplum*, 2(2), 55-80. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2576079>
- Thompson, N. (2016). *Güç ve güçlendirme*. Özlem Cankurtaran (Ed.). Nika Yayınevi.
- Toksöz, G. (2012). Neoliberal piyasa, özel ve kamusal patriarka çıkmazında kadın emeği. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (Eds.) içinde, *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* (ss. 159-182) İstanbul: İletişim Yayınları
- Tutty, L. M., Rothery, M. A. ve Grinnell, R. M. (1996). *Oualitative research for social work*. Ally and Bacon.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2023). *İstatistiklerle aile*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2023-53784>
- Van Lancker, W., Ghysels, J. ve Cantillon, B. (2015). The impact of child benefits on single mother poverty: Exploring the role of targeting in 15 European Countries. *International Journal of Social Welfare*, 24(3), 210-222. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12140>
- Yüksel Güngör, B. ve Özaydın, M. M. (2023). Çalıştırmacı refah politikaları bağlamında çalışma hayatında yer alan bekar anneler: Toplum yararına çalışma programı örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(46), 69-96. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1252310>
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Basil Blackwell Ltd.
- Wiesner- Hanks, M. E. (2009). *Erken modern dönemde Avrupa 1450- 1789*. (çev. Hamit Çalışkan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.